

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

3 september 1969

54e jrg.

No. 2711

Versijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

H. C. Bos; R. Iwema; L. H. Klaassen;
H. W. Lambers; P. J. Montagne; A. de Wit

REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

J. van der Burg

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck

INHOUD

Overheidsuitgaven: bron van onderzoek.....	837
<i>Dr. F. Stubenitsky:</i>	
Amerikaanse ondernemingen in Nederland in 1966	839
De ontwikkeling van de Oost-West handel	846
<i>Drs. Th. J. Snoek:</i>	
Enkele aspecten van de indexlering	848
Notities:	
Business as usual.....	838
Als twee honden.....	840
Boekennieuws.....	851
Geld- en kapitaalmarkt..	854

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Overheidsuitgaven: bron van onderzoek

Dezer dagen wordt operationeel een eind vorig jaar opgerichte stichting, een stichting met een belangwekkend doel: „het verrichten en bevorderen van wetenschappelijk onderzoek van overheidsuitgaven, in het bijzonder van de Nederlandse”. De oprichting van de Stichting Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven belichaamt als het ware de accentverschuiving, die de leer der openbare financiën in de naoorlogse jaren heeft ondergaan.

Lange tijd heeft deze leer (onevenredig) veel aandacht geschonken aan belastingen en leningen. Na Keynes kwamen weliswaar ook de uitgaven van de overheid binnen de belangstellingssfeer te liggen, maar dan toch vrijwel uitsluitend voor wat betreft de conjuncturele betekenis van het totaal ervan en de wijzigingen hierin. Economisten waren in het algemeen een beetje huiverig van de analyse van individuele uitgavencategorieën. Men beschouwde ze eigenlijk te gevarieerd om ze tot voorwerp te kunnen maken van een abstracte wetenschappelijke behandeling. Gaven bovendien — zo meende men vaak — buiten-economische, d.w.z. politieke, overwegingen niet de doorslag? Weinig werd gestudeerd op en gepubliceerd over analyses van concrete uitgaven.

In deze situatie is in de jaren '50 een kentering gekomen. Economisten gingen zich realiseren dat, ook al ging het uiteindelijk om politieke beslissingen, het niettemin hun taak was althans de argumenten en motieven, waarop uitgavenbeslissingen stoelden, doorzichtig te maken en de policy-makers hiermee te confronteren. Confrontatie ook in andere zin werd hun doel, namelijk het toetsen van de doeleinden die aan een bepaalde uitgave ten grondslag lagen m.b.v. de uiteindelijke resultaten. Confrontatie eveneens van de argumenten pro en contra, zo ook van de maatschappelijke baten en lasten. Bij dat laatste hoorde ook het expliciet maken van *niet-kwantificeerbare* elementen.

Men ging zich tevens toeleggen op het ontwikkelen en verfijnen van beheerstechnieken in de uitgavensfeer. Rendementsberekeningen van infrastructuurwerken deden hun intrede (cost-benefit analyse), planningsmethoden, kostendoorlichting, analyses waarin werd nagegaan of uitgaven (nog) beantwoordden aan hun oude (soms vergeten!) doeleinden, enz.

„De analyse van overheidsuitgaven is gebaseerd op logisch redeneren”, aldus Drees en Gubbi in hun eind vorig jaar verschenen boek *Overheidsuitgaven in theorie en praktijk*. Een waarheid als een koe, niettemin één, die niet genoeg beklemtoond kan worden in de leer der openbare financiën, overwoekerd als zij (ook nu nog) is door even hardnekkige als curieuze misverstanden. Menig staaltje hiervan zetten Drees en Gubbi aardig te kijk (blz. 43-44 bijvoorbeeld). Het is ditzelfde boek overigens dat de reeds genoemde accentverschuiving in de Nederlandse economische literatuur markeert.

Voor nu de overheidsuitgaven zo'n belangrijk beslag op de nationale middelen leggen, zijn onderzoekingen als de genoemde, verricht als zij zullen worden door een *onafhankelijk* instituut, van eminent belang. Niet

dat er geen belangstelling zou zijn voor individuele overheidsuitgaven; deze komt evenwel vooral van de zijde van belanghebbenden bij een specifieke overheidstaak, vertegenwoordigers van pressiegroepen (ook binnen het Parlement). Het gevaar voor onvolkomen en eenzijdige voorlichting is dan echter niet gering. Ook binnen de vakdepartementen bestaat soms weinig neiging om tot een diepgaande analyse te komen, en nog minder om de resultaten naar buiten te brengen, indien deze tot een beperking aanleiding zouden kunnen geven. Wat er aan onderzoek op de departementen plaatsvindt beperkt zich bovendien in hoofdzaak tot de zogenaamde *kleine* doelmatigheid, d.w.z. tot de efficiency waarmee een gegeven beleid wordt uitgevoerd. Het is deze kleine doelmatigheid waarvoor (helaas) de meeste publieke belangstelling bestaat en die ook belangrijk controle-object van de Algemene Rekenkamer vormt.

Het is de *grote* doelmatigheid evenwel waarop de nieuwe Stichting haar onderzoek zal concentreren, de doelmatigheid van het beleid zélf. Niet de vraag of een bepaald overheidstaakje wellicht door te veel ambtenaren of met te veel balpennen wordt geëxuteerd, doch de vraag of dat taakje zélf de toets van een doelmatigheidsanalyse kan doorstaan. Het Instituut wil zeer beslist niet als een anti-uitgaveninstituut beschouwd worden. Integendeel, zijn onderzoekingen kunnen evengoed tot de conclusie komen dat op een bepaald terrein méér moet worden uitgegeven (bijv. voor infrastructuur). Directeur van het Instituut wordt Drs. R. M. de Haan, ex-medewerker van de Dr. Wiardi Beckman Stichting. Zijn mede-auteurschap van o.a. de enige jaren geleden verschenen WBS-publikatie *Belasten met mate* stempelt hem tot iemand die aardig past in de filosofie, welke aan de oprichting van de Stichting ten grondslag ligt.

„Niet altijd”, aldus Prof. Dr. C. Goedhart, de voorzitter van het bestuur van de Stichting, „zal zijn te ontkomen aan de beoordeling van de adequaatheid van een middel tot een doel”. In het algemeen echter zal het Instituut zich niet op politiek terrein begeven en de beleidsdoeleinden als een gegeven aanvaarden, wél steeds middel en doel confronteren. Daarmee zal ongetwijfeld voor de politici en policymakers een betere basis voor hun besluitvorming worden gelegd, zonder echter op hun terrein te komen.

Belangrijk middel om de ideeën en resultaten van het Instituut uit te dragen moet het tijdschrift *Openbare Uitgaven* worden, waarvan deze week het eerste nummer verschijnt. Bijdragen o.a. van Dr. W. Drees Sr. („Pressiegroepen en democratie”), Drs. F. Th. Gubbi („Politieke pensioenen — zin en omvang van een overheidsuitgaaft”), Drs. V. Halberstadt („Opmerkingen over sociale zekerheid en negatieve inkomstenbelasting”) en F. J. Edelman („Op zoek naar externe effecten van wetenschappelijk onderwijs”).

De figuur van een onafhankelijk instituut (i.p.v. bijvoorbeeld een interuniversitair instituut) is o.a. gekozen om vrij te staan tegenover de verschillende departementen en om niet onmiddellijk te horen te krijgen dat het zélf geheel op overheidsgeld leeft. De fondsen van de Stichting moeten vooral komen van financiële instellingen als de Nederlandsche Bank en de Bank voor Nederlandsche Gemeenten, particuliere banken en levensverzekeringmaatschappijen, van verenigingen en instellingen waarvan verwacht mag worden dat zij aan de functionering van een dergelijk instituut waarde toekennen. Donaties van bedrijven worden zeer op prijs gesteld. Uiteraard zal het Instituut op den

Business as usual

Het is eigenlijk niet netjes nu nog langer over het conflict Nigerië-Biafra te spreken (conflict: West-europees understatement voor genocide). Het begint toch werkelijk wel een beetje al te genant te worden en het getuigt toch weinig van goede smaak, de wijze waarop al die actiecomités ons blijven bestoken met hun emotionele pamfletten en andere babbels over hongersnood en imperialistische belangen.

We weten het nu toch? We hebben toch ook een tientje gegireerd om voedsel te sturen (en tevreden geconstateerd dat we daarmee ruim boven het landelijke gemiddelde zaten). Als iedereen in de rijke landen dat deed, nu dan was het gauw gedaan met die hongersnood. We hebben daarmee dan toch ruimschoots aan onze plicht voldaan? Heeft minister Luns bovendien niet reeds herhaalde malen de bezorgdheid van de Nederlandse regering over dit conflict tot uitdrukking gebracht?

Wat wil je er bovendien aan doen in een economisch weekblad als ESB? The Financial Times (en wie zou het nu beter willen weten?) heeft pas nog zelf gezegd: „The war has had a devastating effect on some development projects in the war areas, but there have also been notable examples of business as usual”. Als er „business as usual” is, behoeft ESB zich toch niet druk te maken?

Wat die jongens van dat Biafra Actie Comité dan ook heeft bezield om ons een recensie-exemplaar te sturen van Biafra, achtergronden van een strijd (190 blz., à f. 4,50 verkrijgbaar bij het Comité, Prins Hendriklaan 21, Amsterdam) is ons daarom onduidelijk. Toegegeven, er staan hele goede artikelen in. Van Dr. K. L. Roskam bijvoorbeeld (hij is er geweest; hij kan het weten) die nog eens duidelijk de voosheid aantoonde van de veel gehoorde argumentatie „onvermijdelijke stammentwist” (meestal gehanteerd om ons in het „onvermijdelijke” van het conflict te laten berusten) en die, tezamen met de dertien andere auteurs, de oorzaken en gecompliceerde achtergronden van het conflict helder uit de doeken doet. Niettemin jongens, jullie moeten bij de politici zijn; wij hebben geen boodschap aan jullie. „Business as usual”, dat is voor ons voldoende.

dR

duur zichzelf (gedeeltelijk) dienen te bedruipen uit inkomsten van opdrachten.

De werving van fondsen is nu zo ver dat deze maand het instituut kan gaan „draaien”¹, jammer genoeg echter nóg bescheidener qua mankracht dan het Comité voor Fondsenwerving in zijn oorspronkelijke begroting raamde. De stichting hoopt echter dat de reeds betoonde adhesie aan en belangstelling voor dit nieuwe instituut alsnog in een wat meer materiële vorm zullen neerslaan. Men bedenke dat de „externe effecten” van het werk van het Instituut uiteindelijk een veelvoud van die materiële steun kunnen belopen!

dR

¹ Het Instituut is gevestigd Anna Paulownastraat 28, Den Haag.

Amerikaanse ondernemingen in Nederland in 1966

Resultaten van een onderzoek*

De auteur van dit artikel, Dr. F. Stubenitsky te Washington, behaalde zijn Ph.D. aan de Universiteit van Californië, Berkeley, met een studie over Amerikaanse investeringen in Nederland. Eén aspect daarvan, de resultaten van een door hem uitgevoerd onderzoek naar de Amerikaanse „presence” in ons land, behandelt hij in dit artikel.

INLEIDING

Gegevens over de in het buitenland verrichte Amerikaanse directe investeringen worden verzameld en gepubliceerd door het Amerikaanse Department of Commerce¹. Alhoewel daardoor veel informatie beschikbaar komt over de Amerikaanse investeringen in het algemeen, wordt de stand van zaken in de afzonderlijke landen vaak onduidelijk weergegeven door de hoge mate van aggregatie van de gegevens. Dit gaat in het bijzonder op voor die landen waar de Amerikaanse directe investeringen, alhoewel klein van omvang ten opzichte van de totale Amerikaanse buitenlandse investeringen, een belangrijke rol spelen in de economie van het land van vestiging.

Dit artikel beoogt meer gedetailleerd de Amerikaanse investeringspositie in Nederland te analyseren². De grondslag van deze studie wordt gevormd door een onderzoek onder Amerikaanse ondernemingen in de Nederlandse verwerkende en aardolie-industrie, welke in het voorjaar van 1968 verricht werd door de auteur. De vragenlijsten werden toegestuurd aan dochterondernemingen („subsidiaries and affiliates”) van Amerikaanse ondernemingen die aan het eind van 1966 in Nederland werkzaam waren.

De volgorde van dit artikel is als volgt: allereerst bespreek ik in het kort de onderzoek-populatie en de mate van response. Vervolgens worden de verzamelde gegevens weergegeven die betrekking hebben op a. de mate van beheersinvloed; b. de waarde van de investeringen; c. de omvang van de werkzaamheden; d. omzet, export en import; e. research en ontwikkeling en f. de motieven.

ONDERZOEK-POPULATIE EN MATE VAN RESPONSE

De totale populatie van Amerikaanse ondernemingen („affiliated and associated”) die aan het eind van 1966 werkzaam waren in Nederland, werd keurig voor mij gedefinieerd door het Amerikaanse Department of Commerce. De zgn. „Trade List”, uitgegeven door dit Department geeft een volledig overzicht van alle door Amerikaanse

TABEL 1.

Amerikaanse dochterondernemingen („affiliated or associated”), per oktober 1967 in Nederland gevestigd

Werkzaamheden	Gevestigd in of voor 1966	Gevestigd in 1967	Totaal
Verwerkende industrie	249	2	251
Aardolie	18	0	18
Handel	168	1	169
Dienstverlening (financiering, verkeer en vervoer, verzekeringen) ..	152	4	156
Geen werkzaamheden tot nu toe ..	3	—	3
Totaal	590	7	597

Bron: U.S. Department of Commerce, Trade List for the Netherlands, oktober 1967.

ondernemingen in Nederland verrichte investeringen³. In oktober 1967 waren er totaal 597 Amerikaanse ondernemingen gevestigd in Nederland, waarvan er 590 dateerden uit 1966 of vroeger. De onderverdeling (tabel 1) naar belangrijkste industriële werkzaamheden, zoals gedefinieerd door het Department of Commerce, geeft aan dat 267 van deze ondernemingen beantwoorden aan de in het onderzoek gehanteerde definitie en omschreven kunnen worden als: „Amerikaanse ondernemingen („affiliated or associated”) in de verwerkende industrie, die aan het eind van 1966 werkzaam waren in Nederland”.

* Het manuscript van dit artikel werd uit het Engels vertaald door Drs. J. van der Burg.

¹ U.S. Department of Commerce, *Survey of Current Business*, gewoonlijk de nummers van september en oktober.

² In 1966 bedroeg het totaal van de Amerikaanse directe investeringen in het buitenland \$ 54.711 mln., waarvan \$ 859 mln. geïnvesteerd was in Nederland, ofwel 1,57% van het totaal. Herziene cijfers over 1966 in: *Survey of Current Business*, oktober 1968. In hetzelfde nummer staan de voorlopige cijfers voor 1967 vermeld: resp. \$ 59.267 mln. en \$ 917 mln.

³ U.S. Department of Commerce, *Trade List, oktober 1967, American Firms, Subsidiaries and Affiliates, the Netherlands.*

Dienovereenkomstig moesten 52 ondernemingen worden weggelaten uit de onderzoek-populatie⁴. Deze ondernemingen hadden of hun werkzaamheden beëindigd of hun belang verkocht aan Nederlandse of andere (niet-Amerikaanse) buitenlandse ondernemingen. Enkele vielen niet in de classificatie als „manufacturing units”, omdat zij zich bezighielden met de wederverkoop van geïmporteerde eindproducten of het uitbesteden van de gehele produktie aan Nederlandse ondernemingen. Tabel 2 vat de correcties samen die gemaakt zijn in de oorspronkelijke onderzoek-populatie en geeft de uiteindelijke response weer.

Uiteindelijk werden 111 vragenlijsten geretourneerd waarvan er, ongelukkigerwijs, 16 slechts gedeeltelijk waren ingevuld. De uit deze onvolledig ingevulde vragenlijsten verkregen informatie, is waar mogelijk gebruikt. De 95 volledig ingevulde vragenlijsten maken meer dan 44% uit van de herziene onderzoek-populatie, en wanneer men er de onvolledig ingevulde bij optelt, bedraagt de graad van medewerking bijna 52%. Een kleine 7% van de aangezochte ondernemingen weigerde zijn medewerking⁵. Tabel 3 geeft een onderverdeling, naar industriële werkzaamheden, van de onderzoek-populatie en de soort van response.

VERKREGEN INFORMATIE

a. De mate van beheersinvloed. Beheersinvloed is het karakteristieke kenmerk van directe investeringen. In de vragenlijst werd de Amerikaanse onderneming gevraagd om de mate van de door de moedermaatschappij, uitgeoefende beheersinvloed aan te geven, uitgedrukt in termen van aandelenbezit. In plaats van te vragen naar de exacte mate van beheersinvloed, werd een onderverdeling in zes percentage-klassen gehanteerd. Eén reden om deze procedure te volgen, was ingegeven door de verwachting dat de response daardoor hoger zou zijn. Daar komt nog bij dat, door een dergelijke onderverdeling in klassen te gebruiken, een vergelijking gemaakt zou kunnen worden met gegevens die verzameld zijn in andere studies over Amerikaanse directe investeringen, zoals die van Donald Brash⁶.

Tabel 4 bevat de antwoorden van de 110 ondernemingen, die op deze vraag geantwoord hebben met hetzij volledig of gedeeltelijk ingevulde vragenlijsten. Slechts één onderneming weigerde antwoord te geven op deze vraag, hetgeen aangeeft dat de informatieverstrekking hierover niet zo gevoelig ligt als aanvankelijk werd verondersteld. Van de 110 ondernemingen die antwoordden, waren er 63 geheel

TABEL 2.

Overzicht van de onderzoek-populatie van Amerikaanse dochterondernemingen in Nederland — 1966: correcties en response

Oorspronkelijke onderzoek-populatie	267	ondernemingen
Niet van toepassing:	52	
Uitsluitend verkoop of dienstverlening	18	
Amerikaanse deelneming verkocht	7	
Geen werkzaamheden tot nu toe	6	
Uitsluitend exploratie	4	
Uitsluitend verrichten van uitbestede werk	7	
Licentiehouders	3	
Holding company, alleen financiële belangen, enz.	6	
Herziene onderzoek-populatie	215	ondernemingen

Response	131	ondernemingen
Volledig ingevulde vragenlijsten	95	
Gedeeltelijk ingevulde vragenlijsten	16	
Medewerking geweigerd	20	
Geen reactie	84	
Herziene onderzoek-populatie	215	ondernemingen

Als twee honden.....

Volgens burgemeester Thomassen is Nederland te klein voor Rotterdam. Hoe kan het dan ooit groot genoeg zijn voor twee wereldhandelscentra? is men geneigd zich af te vragen. Ook los van iedere controverse Amsterdam-Rotterdam is het goed beschouwd een ridicul idee, een stip op de globe met straks — als we de twee gemeenten hun eigen gang zouden laten gaan — twee centra die elk pretenderen brandpunt en uitstralingspunt te zijn van de wereldhandel.

Anno 1969 zijn twee steden van formaat, wereldsteden zelfs, een partijtje aan het touwtrekken over een project, dat een groot zakelijk belang representeert, een zakelijk belang dat eerder internationale dan nationale proporties heeft. Wanneer de besturen van die gemeenten zich in deze evenwel slechts door lokaal chauvinisme laten leiden, voeren zij een enge dorpspolitiek en onderscheiden zij zich in niets van de droevige folklore, waarmee de autonomie van sommige kleine gemeenten gestalte krijgt.

Ook de gemeente Den Haag blijkt nu plotseling in de markt te zijn als potentiële vestigingsplaats voor een wereldhandelscentrum. Gelukkig maar; hopelijk zullen Rotterdam en Amsterdam zich hierdoor het bekende gezegde herinneren van die twee honden en dat ene been.

dR

in Amerikaans bezit; 9 ondernemingen vielen in de klasse van een deelneming van 75-99% in het aandelenkapitaal. Vijf andere ondernemingen gaven aan dat de mate van beheersinvloed uiteenliep van 51-74%, zodat bij in totaal 77 van de 110 ondernemingen een meerderheidsbelang in

⁴ Een afschrift van de vragenlijst wordt u op verzoek toegezonden door de auteur (Dr. F. Stubenitsky, 3525 T Street N.W., Washington D.C.-20007).

⁵ Uitgaande van het oorspronkelijke onderzoek (267 ondernemingen) bedraagt de response meer dan 68%, met 31% zonder enige reactie.

⁶ Donald T. Brash: *American Investment in Australian Industry*, Australian National University Press, Canberra, 1966.

TABEL 4.

Amerikaanse deelnemingen in aandelenkapitaal

Mate van beheersinvloed (in %)	Verwerkende industrie		Aardolie-industrie		Alle ondernemingen
	Vragenlijsten		Vragenlijsten		
	volledig ingevuld	onvolledig ingevuld	volledig ingevuld	onvolledig ingevuld	
100	53	6	4		63
75-99	6	3			9
51-74	4	1			5
50	19	4			23
25-49	6	1			7
Minder dan 25	3	—			3
Totaal	91	15	4		110

Bron: Informatie verkregen uit 95 volledig en 15 onvolledig ingevulde vragenlijsten.

TABEL 3.

Populatie en response per bedrijfstak

Bedrijfstak	ISIC Code	Aantal oorspronkelijk onderzoek	N.V.T.	Herzien aantal	Vragenlijsten		Medewerking geweigerd	Response totaal	Geen reactie
					Volledig ingevuld	Onvolledig ingevuld			
Voedingsmiddelen	20								
tabak	21	18	4	14	5	2	1	8	6
dranken	22								
Textiel en confectie	23								
confectie	24	16	1	15	11	1	1	13	2
Papier en drukkerijen	27								
drukkerijen	28	5	2	3	1	—	1	2	1
Leder	29								
fotografie	392	6	—	6	1	1	1	3	3
glas	33								
Rubber	30	4	1	3	1	—	—	1	2
Chemische producten	31	64	11	53	24	5	5	34	19
Aardolie	32	18	14	4	4	—	—	4	—
Metaalproducten	35	36	2	34	13	4	2	19	15
Machines	36	50	9	41	21	—	7	28	13
Elektrische apparatuur	37	17	3	14	6	2	—	8	6
Transport	38	3	—	3	2	—	—	2	1
Wetenschappelijke en regelinstrumenten	391	22	1	21	6	1	2	9	12
Overige bedrijfstakken	399	8	4	4	3	—	—	—	4
TOTAAL		267	52	215	95	16	20	131	84

N.V.T. = Niet van toepassing.

Bron: Survey of U.S. affiliated or associated companies operating in the Netherlands by the end of 1966.

TABEL 5.

Waarde van de Amerikaanse directe investeringen in Nederland

Bedrijfstak	Herziene populatie	Volledig ingevulde vragenlijsten	Waarde van de investeringen (in \$ 1.000)			
			Totaal	Amerikaanse deelneming		
				Gemiddeld	Hoogste	Laagste
Voedingsmiddelen, tabak, dranken	14	5	31.892	26.490	28.146	24.834
Textiel en confectie	15	11	15.746	10.700	11.289	10.110
Papier en drukkerijen	3	1	2.127	787	1.042	532
Leder, glas, fotografie	6	1	4.972	4.972	4.972	4.972
Rubber	3	1	16.989	2.888	4.077	1.699
Chemische producten	53	24	134.162	102.588	106.499	98.677
Aardolie	4	4	308.756	308.756	308.756	308.756
Metaalproducten	34	13	7.823	6.022	6.038	6.005
Machines	41	21	18.864	17.826	18.100	17.550
Elektrische apparatuur	14	6	9.127	7.970	8.100	7.841
Transport	3	2	6.133	5.479	6.082	4.876
Wetenschappelijke en regelinstrumenten	21	6	5.088	5.036	5.084	4.991
Overige bedrijfstakken	4	—	—	—	—	—
TOTAAL	215	95	561.679	499.516	508.185	490.843
Verskil met het gemiddelde					+8.699	-8.673

Bron: Opgave van 95 ondernemingen blijkt vragenlijsten.

het aandelenkapitaal aanwezig is op naam van de Amerikaanse moederonderneming.

23 ondernemingen stichtten joint ventures, zoals af te lezen valt uit de verhouding 50-50 in het aandelenkapitaal. Tien ondernemingen gaven een minderheidsdeelneming op, waarbij voor 7 daarvan de mate van beheersinvloed varieerde van 25 tot 49%. Drie ondernemingen gaven aan dat minder dan 25% van het aandelenkapitaal in Amerikaans bezit was. Vroeger werden dergelijke investeringen gekarakteriseerd als „associated foreign enterprises”, maar met ingang van oktober 1968 is de Amerikaanse definitie van directe investeringen zodanig verruimd dat daar ook een deelneming van 10% onder valt ⁷.

b. De waarde van de investeringen. Een schatting van de

Amerikaanse investeringen in de Nederlandse industrie kan berekend worden met behulp van de grootte van de Amerikaanse deelneming en de totale waarde van de bezittingen, het bedrijf en de bedrijfsuitrusting („property, plant and equipment”) van iedere Amerikaanse dochteronderneming. De gegevens over de beheersinvloed werden hiervoor weergegeven, maar een probleem ontstaat met betrekking tot de precieze omvang van de deelneming, aangezien alleen grootte-classes bekend zijn. De oplossing is te veronderstellen dat de werkelijke omvang van de deelneming gelijk is aan het gemiddelde van iedere grootte-klasse. Als men de afwijkingen „naar boven” en „naar

⁷ U.S. Department of Commerce, Survey of Current Business, oktober 1968, blz. 21.

beneden" rond het gemiddelde beziet, blijkt deze handelwijze gelukkig in tamelijk nauwkeurige cijfers te resulteren⁸. Omdat zoveel dochterondernemingen geheel Amerikaans bezit zijn en er een aanzienlijk aantal joint ventures is, bedragende afwijkingen „naar boven" en „naar beneden" rond de gemiddelde waarde minder dan 2% (tabel 5).

Voor zover het de totale waarde van de bezittingen, het bedrijf en de bedrijfsuitrusting („property, plant and equipment") betreft, werd de onderneming gevraagd bij benadering het bedrag aan te geven van de totale investeringen in Nederland aan het eind van 1966. Dit zijn boekwaarden, niet gecorrigeerd voor verschillende afschrijvings- en waarderingmethoden⁹. Tabel 5 geeft weer de totale waarde van de investeringen en het Amerikaanse aandeel daarin, onderverdeeld naar belangrijkste industriële werkzaamheden. De gegevens hierover zijn verkregen uit 95 volledig ingevulde vragenlijsten. De totale waarde van de investeringen in bezittingen, bedrijf en bedrijfsuitrusting bedroeg \$ 561.679.000 aan het eind van 1966, en het Amerikaanse aandeel daarin bedroeg \$ 499.516.000. Dit laatste cijfer is het gemiddelde aandeel, met een „hoogste" waarde van \$ 508.185.000 en een „laagste" waarde van \$ 490.843.000. Het Amerikaanse aandeel vertegenwoordigt bijna 90% van de totale waarde van de betrokken investeringen, hetgeen een aardige indicatie geeft van de globale mate van beheersinvloed van Amerikaanse moederondernemingen. In de aardoliesector is de Amerikaanse beheersinvloed volledig, in de verwerkende industrie bedraagt zij ongeveer 75%.

Een vergelijking van deze cijfers met de door het Department of Commerce gepubliceerde gegevens is weergegeven in tabel 6. De door mij, op grond van de door het onderzoek verkregen informatie, berekende waarde is hoger dan die welke opgegeven wordt door het Department of Commerce, zowel voor de aardolie- als voor de verwerkende industrie. Het verschil hiertussen bedraagt \$ 103 mln. of 16% van de door het Department of Commerce opgegeven waarde.

c. Omvang van de werkzaamheden. In de vragenlijst werden de Amerikaanse dochterondernemingen gevraagd de volgende informatie te verschaffen: het aantal bedrijven, het aantal werknemers, het aantal werknemers dat alleen betrokken is bij de verwerking van geïmporteerde eindproducten, en de grootte van de bedrijven in aantallen werknemers. Een aantal opmerkingen vooraf is op zijn plaats alvorens de onderzoekresultaten worden weergegeven. Om informatie werd verzocht over het aantal werknemers aan het eind van september of het begin van oktober, overeenkomstig de gevolgde procedure van het Nederlandse Centraal Bureau voor de Statistiek. Aangezien veel ondernemingen ook eindproducten importeren voor onmiddellijke wederverkoop, zijn gegevens hierover noodzakelijk om te kunnen komen tot juiste gegevens over de werkgelegenheid in de verwerkende sector. Een aantal ondernemingen had namelijk naar verluidde moeilijkheden met het adequaat scheiden van deze twee soorten werkgelegenheid.

Tabel 7 bevat de verzamelde gegevens over werkgelegenheid en productie-eenheden. De gegevens hebben betrekking op 109 ondernemingen waarvan er 95 hun vragenlijst volledig ingevuld terugstuurden en 14 onvolledig ingevuld. Twee ondernemingen zagen er vanaf informatie te verschaffen over het aantal werknemers. De 109 responderende ondernemingen hadden aan het eind van 1966 142 productie-eenheden in werking met een totaal van 27.881

TABEL 6.

Waarde van de Amerikaanse directe investeringen in Nederland in 1966: gegevens van het Amerikaanse Department of Commerce en uit het onderzoek verkregen resultaten (in \$ 1.000)

	U.S. Department of Commerce	Onderzoekresultaten van 95 ondernemingen	Responseverhouding	Geprojecteerde totale waarde van de Amerikaanse investeringen
Verwerkende industrie	372.000	187.031	43,13	433.644
Aardolie-industrie ..	267.000	308.756	100	308.756
Totaal	639.000	495.787		742.400

Bron: U.S. Department of Commerce, *Survey of Current Business*, oktober 1968; en de gegevens uit 95 volledig ingevulde vragenlijsten.

TABEL 8.

Aantal werknemers bij Amerikaanse dochterondernemingen in Nederland, naar grootte van de onderneming

106 Amerikaanse ondernemingen in Nederland					
Grootte uitgedrukt in aantallen werknemers	Aantal ondernemingen		Aantal werknemers		Gemiddeld aantal werknemers per onderneming
	Absoluut	In %	Absoluut	In %	
10—49 ...	32	30	894	3	27,9
50—99 ...	15	14	1.034	4	68,9
100—199 ...	17	16	2.555	9	150,3
200—499 ...	27	25	8.253	30	305,7
500—999 ...	8	8	5.356	19	669,5
1.000 en meer	7	7	9.768	35	1.395,4
Totaal	106	100	27.860	100	

Bron: Opgave van 106 Amerikaanse ondernemingen: 3 ondernemingen hadden minder dan 10 werknemers (93 volledig en 13 onvolledig ingevulde vragenlijsten).

werknemers. De meerderheid van deze 27.881 werknemers was tewerkgesteld in de sectoren voedingsmiddelen, dranken en tabak, machines, chemie en aardolie. Een 1.185 werknemers waren uitsluitend betrokken bij de onmiddellijke wederverkoop van geïmporteerde eindproducten, zodat 26.696 personen werkzaam waren in de verwerkende sector.

Tabel 8 toont de grootte van het bedrijf (de „unit" waarbinnen beslissingen worden genomen) en beslaat 106 ondernemingen met tenminste 10 werknemers. Een tamelijk bekend patroon kan hierbij worden gesignaleerd, namelijk een groot aantal ondernemingen met een klein aantal werknemers (de klasse met 10-49 werknemers); het tegenovergestelde beeld tonen de klassen met de hoogste aantallen werknemers.

De omvang van de productie-eenheden wordt aardig geïllustreerd in tabel 9. Deze geeft aan dat de meerderheid

⁸ De hoogste, resp. laagste waarde is de bovenste, resp. onderste limiet van de mate van beheersinvloed, toegepast op de totale waarde van eigendommen, bedrijf en machines.

⁹ De cijfers over Amerikaanse buitenlandse investeringen, gepubliceerd door het U.S. Department of Commerce, zijn onderhevig aan overeenkomstige (bezwaarlijke) verschillen in afschrijvings- en waarderingmethoden.

TABEL 7.

Aantal werknemers en vestingen per bedrijfstak van het aantal Amerikaanse ondernemingen in Nederland in 1966

Bedrijfstak	Aantal ondernemingen		Aantal vestingen	Aantal werknemers				
	Totale populatie	Aantal terugontvangen vragenlijsten		Totaal		Werkzaam bij		
				Absoluut	In %	Import van eindprodukten	Verwerkende sector	
						Absoluut	In %	
Voedingsmiddelen, tabak, dranken	14	7	17	4.470	16	—	4.470	17
Textiel, - confectie	15	12	16	1.821	7	10	1.811	7
Chemische produkten	53	29	33	4.098	14	142	3.956	14
Aardolie	4	4	5	3.320	12	5	3.315	13
Metaalprodukten	34	17	18	2.071	7	20	2.051	8
Machines	41	21	31	4.849	17	443	4.406	16
Elektrische apparatuur	14	7	9	2.208	8	266	1.942	7
Transport	3	2	2	1.650	6	200	1.450	5
Wetenschappelijke en regelinstrumenten	21	7	8	1.256	5	73	1.183	4
Overige bedrijfstakken	16 a)	3 b)	3	2.138	8	26	2.112	9
Totaal	215	109	142	27.881	100	1.185	26.696	100

a) Met inbegrip van papier (2); leder (1), glas (3), drukkerijen (1), rubber (3), fotografische apparatuur (2), en overige bedrijfstakken (4).

b) Met inbegrip van drukkerijen (1), rubber (1), en fotografische apparatuur (1).

Bron: Opgave van 109 Amerikaanse ondernemingen, blijkens 95 volledig en 14 onvolledig ingevulde vragenlijsten.

TABEL 9.

Grootte der vestingen (productie-eenheden), naar aantallen werknemers, per bedrijfstak van Amerikaanse ondernemingen in Nederland (1966)

Bedrijfstak	Aantal vestingen	Aantal werknemers	Grootte van de vestingen naar aantallen werknemers								Gemiddeld aantal werknemers	
			1-9	10-19	20-49	50-99	100-199	200-499	500-999	1.000-1.999		2.000 en meer
Voedingsmiddelen, tabak, dranken	17	4.470			4	2	4	4	3			26,3
Textiel en confectie	16	1.821		3	2	5	5	1				11,4
Chemische produkten	33	4.098	4	2	9	7	4	6	1			124,0
Aardolie- en kolenprodukten	5	3.320		1			1	3				664,0
Metaalprodukten	18	2.071		2	6	5	1	3	1			115,0
Machines	31	4.849	6	3	8	2	6	2	4			156,4
Elektrische apparatuur	9	2.208			2	2	3	2				245,3
Overige bedrijfstakken a)	13	5.044		2	2		2	5		2		388,0
Totaal	142	27.881	10	13	33	23	26	26	9	2		

a) Met inbegrip van rubberprodukten, transportuitrustingen, wetenschappelijke en regelinstrumenten.

Bron: Opgave volgens 109 vragenlijsten van Amerikaanse ondernemingen in Nederland.

TABEL 10.

Omzet, import en export van Amerikaanse ondernemingen in Nederland in 1966 (in \$ mln.)

Bedrijfstak	Omzet totaal	Import (eindprodukten)			Export		
		Totaal	Afkomstig van moederonderneming	Afkomstig van andere dochterondernemingen	Totaal	Naar andere EEG-landen	Naar Verenigde Staten
Voedingsmiddelen, tabak, dranken	54.964	1.137	—	1.137	29.437	8.035	2.052
Textiel en confectie	35.120	2.025	9	2.016	26.187	21.670	—
Chemische produkten	156.788	39.069	31.564	7.405	116.106	45.924	757
Aardolie	333.094	45.028	—	45.028	125.000	49.647	3.347
Metaalprodukten	19.114	4.162	1.448	2.714	5.987	3.736	180
Machines	48.289	6.433	3.836	2.597	31.247	14.428	1.182
Elektrische apparatuur	25.885	9.176	433	8.743	7.251	4.506	162
Transport	108.425	70.994	552	70.442	21.354	21.354	—
Wetenschappelijke en regelinstrumenten	22.604	1.809	1.806	3	15.920	11.572	75
Overige bedrijfstakken a)	22.873	939	939	—	10.072	5.475	77
Totaal	827.156	180.773	40.688	140.085	388.562	186.347	7.833

a) Met inbegrip van drukkerijen (1), fotografie (1) en rubber (1).

Bron: Opgave van 95 ondernemingen.

van de vestigingen van kleine (1-49 werknemers) of middelgrote (50-499 werknemers) omvang is, met respectievelijk 56 en 75 vestigingen in iedere klasse. Elf productie-eenheden zijn van een nog grotere omvang, negen in de klasse met 500-999 werknemers en slechts twee in de klasse met 1.000-1.999 werknemers. Het gemiddeld aantal werknemers per productie-eenheid varieert aanzienlijk per bedrijfstak, met een laagste gemiddelde van 11 werknemers in de sector textiel en confectie, en een hoogste gemiddelde van 664 in de sector aardolieaffinage.

d. *Omzet, export en import.* Omzetcijfers verschaffen bruikbare informatie m.b.t. de werkelijke bijdrage van de Amerikaanse directe investeringen in Nederland. Omdat de gegevens over investeringen niet geheel betrouwbaar zijn, en werkgelegenheidscijfers duidelijk niet de kapitaalintensiteit van het productieproces weerspiegelen, is het noodzakelijk de omzet als een maatstaf te gebruiken.

Tabel 10 toont de omzet-, import- en exportgegevens, ontleend aan 95 volledig ingevulde vragenlijsten. Deze 95 ondernemingen hadden in 1966 een gezamenlijke omzet van ongeveer \$ 827 mln., waarvan voor \$ 181 mln. geïmporteerd was, bestaande uit eindprodukten van andere dochterondernemingen van dezelfde multinationale onderneming. Het verschil tussen de omzet en de import van eindprodukten, \$ 646 mln., kan als een indicatie gelden van de totale produktie van de Amerikaanse ondernemingen die in Nederland directe investeringen verrichten.

Met betrekking tot de *import* werd, de onderneming gevraagd om aan te geven hoe groot het aandeel was van de halffabrikaten en grondstoffen in haar totale omzet. We hebben hierover informatie voor 67 ondernemingen met een gezamenlijke omzet van \$ 663 mln. en een gezamenlijke import van ongeveer \$ 444 mln. Dit vertegenwoordigt een aanzienlijk aandeel van de import, ongeveer 67%, maar in het licht van de zeer hoge importquota van de Nederlandse verwerkende industrie als geheel zijn deze cijfers aan de lage kant ¹⁰. Een onderverdeling van de importcijfers naar verwerkende en aardolie-industrie laat zien dat ongeveer 83% van de omzet van de aardolie-industrie geïmporteerd werd, tegen ongeveer 51% voor de verwerkende industrie.

Een aantal opmerkingen is op zijn plaats met betrekking tot nog weer een andere vorm van importeren. Dit zijn de voormalige importen van eindprodukten, die nu vervangen zijn door produktie in Nederland. Onder deze categorie vallen 56 ondernemingen en voor deze ondernemingen is de binnenlandse omzet, t.w. de totale omzet minus de export, gebruikt als een maatstaf voor het maximum bedrag van importsubstitutie ¹¹. Voor 1966 gaven deze 56 ondernemingen een gezamenlijke omzet op van \$ 513 mln., waarvan \$ 267 mln. geëxporteerd werd. Een ruwe indicatie van het maximum bedrag van importsubstitutie zou zijn het verschil tussen de totale omzet en de export, \$ 246 mln., of ruwweg 40% van de omzet. Zelfs indien deze cijfers een afwijking van 50% zouden vertonen, blijft de grootte van de importsubstitutie nog altijd indrukwekkend.

Met betrekking tot de *export* werd informatie gevraagd over zowel de naar het buitenland geëxporteerde omzet als de bestemming van deze export. De 95 ondernemingen die volledig ingevulde vragenlijsten terugstuurden, exporteerden ongeveer \$ 389 mln. in 1966, bijna 47% van hun totale omzet (\$ 827 mln.). Voor de verwerkende industrie lag de export/omzet-verhouding nog een stukje hoger, namelijk 53%, tegen 37% voor de aardolie-industrie. In het licht van de ontwikkeling om raffinaderijen dicht bij afzetge-

WARMTE - TECHNIEK BEUKERS - SCHIEDAM

(I.M.)

bieden te vestigen, is de hoge exportverhouding van de aardolie-industrie werkelijk verrassend. De aanwezigheid van zoveel grote raffinaderijen in Nederland (niet alleen Amerikaanse, maar ook Nederlandse en Britse) is grotendeels te danken aan de gunstige ligging van de haven van Rotterdam, en de uitstekende verbindingen met het achterland.

Voor iedere bedrijfstak varieert de export/omzetverhouding, met een hoogste score van 74 voor de textiel en 73 voor chemische produkten tot een laagste score van 27 voor elektrische uitrustingen en minder dan 20 voor transportuitrustingen. Een vergelijking met hetgeen de Nederlandse verwerkende industrie exporteert, toont aan dat de Amerikaanse ondernemingen in dit opzicht een beter figuur slaan; Nederland had nl. in 1966 een export/omzet-verhouding van ongeveer 30 ¹².

Voor wat betreft de *bestemming* van de export werd ruwweg 48% daarvan geëxporteerd naar de andere EEG-lidstaten, en nauwelijks meer dan 2% naar de Verenigde Staten. Deze cijfers weerspiegelen het handelspatroon van Nederland als geheel, hoewel de export naar de Verenigde Staten aanzienlijk beneden het nationale gemiddelde ligt.

e. *Research en ontwikkeling.* Een belangrijk aspect van de moderne industrie is de research en ontwikkeling, welke gericht is op de introductie van nieuwe produkten of de verbetering van bestaande. Veel publikaties behandelen de relatie tussen research en ontwikkeling enerzijds en de economische prestaties van een onderneming anderzijds ¹³. Volstaan kan worden met te stellen dat r. en o. door velen beschouwd wordt als de onderliggende factor die het Amerikaanse ondernemingen mogelijk maakt zich met succes te vestigen in buitenlandse afzetgebieden ¹⁴. In de

¹⁰ Ongeveer 70% van de totale Nederlandse import in 1966 bestond uit grondstoffen, halffabrikaten en brandstoffen. Hoge importbehoeften van Amerikaanse dochterondernemingen zijn daarom niet ongebruikelijk. Bron: Foreign Trade Statistics, *Statistical Yearbook of the Netherlands*, 1966, W. de Haan, Hilversum.

¹¹ Dit is een maximum, omdat vele ondernemingen vóór 1966 met hun werkzaamheden begonnen. Eveneens zal het beschikbaar zijn van een in het land van vestiging geproduceerd goed waarschijnlijk resulteren in een toegenomen omzet.

¹² Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistical Yearbook of the Netherlands*, 1966, W. de Haan, Hilversum.

¹³ Recentelijk heeft men de relatie tussen r. en o. en de buitenlandse handel geanalyseerd; zie met name D. B. Keesing, „The Impact of R and D on U.S. Trade”, *Journal of Political Economy*, vol. 75, februari 1967, blz. 38-48. Zie eveneens in hetzelfde nummer: W. Gruber, D. Mehta en R. Vernon, „The R & D Factor in International Trade and International Investment of United States Industries”, blz. 20-37.

vragenlijst is de aan dit onderwerp bestede aandacht omgekeerd evenredig met haar belangrijkheid. Een reden voor de oppervlakkige behandeling is de geheimzinnigheid waarmee veel ondernemingen hun r. en o.-programma's omgeven; een andere is dat een zorgvuldige behandeling van het onderwerp geresulteerd zou hebben in een veel langere vragenlijst; dit zou ongetwijfeld de response beïnvloed hebben.

Aan de ondernemingen werd gevraagd of de moedermaatschappij r. en o. verrichtte en, zo ja, of er al dan niet r. en o. verricht werd in West-Europa, en meer in het bijzonder, in Nederland. De belangrijkste vraag in dit verband is: heeft de Amerikaanse moedermaatschappij een effectief monopolie m.b.t. de totstandkoming van nieuwe technologieën en nieuwe kennis, of nemen de buitenlandse dochterondernemingen eveneens deel aan dit proces? Het simpele feit dat enige r. en o. uitbesteed wordt aan andere landen, behoeft op zichzelf nog niet een aanduiding te vormen of de moedermaatschappij al of niet een dergelijk effectief monopolie bezit. Het bestaan van dergelijke programma's buiten de Verenigde Staten biedt althans een weg voor mogelijke verbreiding van technische know how en stimulering van r. en o. in het land van vestiging.

Met betrekking tot de r. en o.-programma's van Amerikaanse dochterondernemingen in Groot-Brittannië is wel gesteld dat:

„...there is good evidence that where U.S. enterprise has subsidiary firms manufacturing in the United Kingdom, the research intensity there is much lower than in the United States and in some cases there is no British-based research at all”¹⁵.

De onderzoekresultaten geven aan dat een overeenkomstige situatie zowel in Nederland als in West-Europa bestaat.

109 ondernemingen beantwoordden deze vraag, waarbij bleek dat 22 ondernemingen geen r. en o.-programma hadden. Dit antwoord is tamelijk verdacht en zou in een aantal gevallen, gemakkelijk geverifieerd kunnen worden wanneer het zou blijken onjuist te zijn. Van 87 ondernemingen met r. en o.-programma's in de Verenigde Staten verrichtten er 31 geen r. en o., noch in Nederland noch in de rest van West-Europa. Bovendien hadden 9 ondernemingen niet een dergelijk programma in Nederland en 30 hadden zulks niet in de andere landen van West-Europa. In 9 gevallen waren geen gegevens beschikbaar. In die gevallen waarin de dochterondernemingen wél enige r. en o. verrichtten (37 ondernemingen in Nederland, slechts 11 in andere Westeuropese landen en 6 ondernemingen in beide) was het aandeel in het totale r. en o.-programma in de meeste gevallen uitzonderlijk klein. Wanneer het aandeel hoger lag, had het gewoonlijk betrekking op gezamenlijke Nederlands-Amerikaanse ondernemingen. In deze gevallen zou het hoe dan ook moeilijk zijn om de omvang der r. en o. van de moedermaatschappijen te bepalen en zodoende is de verkregen informatie niet erg relevant.

Alles bij elkaar lijkt het d.m.v. het onderzoek verkregen additionele inzicht in r. en o.-programma's marginaal te zijn.

f. *Motieven van Nederlandse ondernemingen voor deelneming van of samenwerking met Amerikaanse ondernemingen.* Belangstelling voor en studie van de motieven achter buitenlandse directe investeringen hebben, voor zover ik weet, zich altijd geconcentreerd op de Amerikaanse ondernemingen die in het buitenland investeerden¹⁶. In plaats daarvan zijn in dit onderzoek de redenen bestudeerd, die bestaande in Nederlands bezit zijnde ondernemingen er toe hebben gebracht enige of alle beheersinvloed af te staan aan Amerikaanse ondernemingen.

Van de 111 ondernemingen die hun vragenlijst ingevuld terugstuurden, waren er 29 al werkzaam vóór het samengaan met de Amerikaanse moederonderneming. De meeste van deze ondernemingen (21 in totaal) hebben een Amerikaans meerderheidsbelang, 4 zijn joint ventures, en voor 3 ondernemingen bedraagt de Amerikaanse deelneming in het aandelenkapitaal minder dan 50% (in de klasse met 25-49%). Deze resultaten zijn in tegenstelling met wat men zou verwachten, omdat samenwerking op een joint venture basis zo op het eerste gezicht de meest voor de hand liggende oplossing lijkt te zijn voor bestaande ondernemingen, die hun omzetpositie wensen uit te breiden of hun r. en o.-programma te verbeteren.

In het onderstaande worden de antwoorden onderverdeeld van de responderende ondernemingen op de vraag: „Welke motieven hebben geleid tot de beslissing om deel te nemen in of samen te werken met een Amerikaanse onderneming?”

1. Vergroting van de groei en ondersteuning van marktuitbreiding; aan concurrentie het hoofd bieden (10 antwoorden).
2. Versterking van de technologische positie; aanvulling van research en ontwikkeling (6 antwoorden).
3. Familie-eigendom; de wens om zich terug te trekken; geen opvolgers aanwezig; persoonlijke redenen (5 antwoorden).
4. Versterking van de financiële positie (4 antwoorden).
5. Uitvloeisel van langdurige relaties, gewoonlijk begonnen met handel (3 antwoorden).
6. Oorspronkelijk een buitenlandse moedermaatschappij, opgekocht door Amerikaanse ondernemingen (2 antwoorden).
7. Verschillende andere motieven, zoals: passief, overneming door Amerikaanse onderneming (2 antwoorden); Amerikaanse onderneming stelt belang in toetreding tot de Gemeenschappelijke Markt (1 antwoord).

¹⁴ Zie bijv. Jean Jacques Servan-Schreiber, *The American Challenge*, Atheneum, New York 1968. (Oorspronkelijk Franse uitgave: *Le Défi Américain*, Denoël, Parijs 1967).

¹⁵ D. Swann en D. L. MacLachlan, *Concentration and Competition: A European Dilemma?*, The Chatham House P.E.P. Despatch Department, Londen 1967, blz. 26.

¹⁶ Een tweetal studies hierover zijn: Raymond F. Mikesell (ed.), *U.S. Private and Government Investment Abroad*, University of Oregon, Eugene 1962; en Christopher Layton, *Trans Atlantic Investments*, The Atlantic Institute, Boulogne-sur-Seine 1962.

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Alleen de antwoorden van de eerste 4 categorieën kunnen beschouwd worden in de zin dat deze de basis aangeven waarop de beslissing om deel te nemen of samen te werken, genomen werd. Bij twee ondernemingen geschiedde de deelneming „zo maar ineens” zonder initiatieven of tegenwerpingen van de Nederlandse onderneming. In twee andere gevallen had de onderneming al een buitenlandse moeder en had de overgang van beheersinvloed hoe dan ook geen consequenties voor de Nederlandse onderneming. Bij drie dochterondernemingen was de huidige relatie in zekere zin op natuurlijke wijze ontstaan uit een reeds lang bestaande samenwerking die gewoonlijk begonnen was met een verkoopvertegenwoordiging.

De meest aangevoerde reden voor een samengaan is de wens om de werkzaamheden uit te breiden, de produktielijn te vergroten of de concurrentiepositie te verbeteren (10 antwoorden). In zekere zin dient een versterking van de technologische en financiële positie (resp. 6 en 4 antwoorden) dezelfde doelstellingen van groei en expansie; het is bijgevolg meer een indicatie van de specifieke reden waarom de Nederlandse onderneming dit resultaat niet zelf kon bereiken. Van de vijf familie-ondernemingen die werden omgezet in Amerikaanse dochterondernemingen, gaven er 4 aan dat alleen de persoonlijke motieven van de eigenaar of familie een rol gespeeld hadden. De vijfde noemde eveneens groei van de onderneming als doelstelling.

CONCLUSIE

M.b.v. de hierboven weergegeven informatie kan men zich een idee vormen over het belang van de Amerikaanse directe investeringen in Nederland. Alhoewel deze gegevens een verbetering vormen, in termen van een meer gedetailleerd inzicht, t.o.v. de beschikbare gegevens van het Amerikaanse Department of Commerce, dienen twee opmerkingen te worden gemaakt. Ten eerste, de response van ongeveer 50% (zowel de volledig als onvolledig ingevulde vragenlijsten meegerekend) is tamelijk bevredigend, maar natuurlijk omvat het onderzoek niet alle Amerikaanse investeringen. Een bedrijfstak bijv. die bijna geheel medewerking weigerde was de computer- en elektronische industrie. De Amerikaanse investeringen juist in deze sector zijn zeer belangrijk; van IBM wordt wel beweerd dat zij de grootste Amerikaanse onderneming in Nederland is (uitgedrukt in aantallen werknemers). Het tweede punt heeft betrekking op de grootte van de Amerikaanse directe investeringen in relatie tot de verwerkende industrie in het land van vestiging. Een vergelijking van bijv. investeringsuitgaven, werkgelegenheid, bedrijfstakconcentraties, omzet en export geeft een beter inzicht in de rol en invloed van Amerikaanse directe investeringen in Nederland ¹⁷.

Washington D.C.

F. Stubenitsky

¹⁷ Ik ben van plan in een later artikel de onderzoekresultaten te analyseren in termen van hun belang voor de Nederlandse economie. De criteria voor het benaderen van de grootte van de Amerikaanse directe investeringen zullen daarbij zijn: a. de jaarlijkse investeringsuitgaven; b. werkgelegenheid en omvang van werkzaamheden; c. omzet, export en import. Deze benadering zal geschieden m.b.v. de gegevens uit ons onderzoek en die van het Amerikaanse Department of Commerce over Amerikaanse directe investeringen, en m.b.v. door het Nederlands Centraal Bureau voor de Statistiek gepubliceerde gegevens.

Het Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung concludeert in zijn, op 14 augustus jl. gepubliceerde, *Wochenbericht* (nr. 33) dat in 1968 de handel tussen de Westerse en de Comecon-landen relatief langzamer is toegenomen dan de intra-Comecon-handel; dit geldt zowel voor de uitvoer als voor de invoer. Als belangrijkste factoren die gedurende 1968 bepalend zouden zijn geweest voor de ontwikkeling van de Oost-West handel, worden aangevoerd de conjuncturele situatie in de Westerse industrielanden en de handelsbalanspositie t.o.v. de Westerse handelspartners. Met name bij de tweede factor zou een additionele invoer door de Comecon-landen uit het Westen beïnvloed worden door de omvang van de door exporten verkregen converteerbare valuta's, aangezien m.u.v. de Sowjet-Unie geen der Comecon-landen beschikt over toereikende deviezenreserves om een groter handelsdeficit te kunnen financieren. Daarnaast zou ook nog een aantal regionaal bepaalde factoren van invloed zijn geweest; in het bijzonder voor Oost-Duitsland, Tsjechoslowakije en Hongarije. De positie van Oost-Duitsland in deze werd reeds uitvoerig behandeld in nummer 28 van *Wochenbericht* („Verstärkte Expansion im innerdeutschen Warenverkehr und im Aussenhandel der DDR”), zodat men zich hier beperkt heeft tot de laatste twee landen.

De buitenlandse handel van Tsjechoslowakije werd in 1968 gekenmerkt door een vermindering van het handelsbalanssaldo t.o.v. de Comecon-partners. De stijging van de export naar andere Comecon-landen bedroeg in 1968 3,4%, in 1967 was dit nog 7,3%. De stijging van de export naar Westerse industrielanden bedroeg in 1968 10,4% tegenover 7,1% in 1967. Steeg de import in 1968 uit andere Comecon-landen met 15,3%, die uit de Westerse industrielanden nam toe met 20,6%, die uit de EEG-landen zelfs met 29,6%. De toename van de import uit Westerse landen wordt toegeschreven aan het in Tsjechoslowakije bestaande streven de economische structuur te moderniseren en kwalitatief te verbeteren. Een deel van de invoerstijging uit het Westen werd gefinancierd met behulp van kredieten; dit zou er toe geleid hebben dat de Tsjechoslowaakse regering er voor het jaar 1969 vanuit is gegaan dat de invoer uit Westerse landen t.o.v. 1968 ongewijzigd zou blijven, terwijl de stijging van de import uit socialistische landen 7% zou bedragen.

Het teruglopen van de export van Hongarije naar Westerse industrielanden — met tegelijkertijd een meer dan evenredige toeneming van de export naar socialistische landen — is het kennelijk ongewilde gevolg van doorgevoerde hervormingen in de buitenlandse handel. Nu de Hongaarse bedrijven en handelsondernemingen is toegestaan vrijelijk te beschikken over een deel van de exportopbrengsten, is er vanuit gegaan dat het gemakkelijker zou zijn zich te richten op de andere socialistische partners dan deviezen te verdienen op onbekende „kapitalistische”

van de Oost-West handel

exportmarkten. Overigens wordt voor het lopende jaar weer een stijging van de export naar Westerse landen met 5,1% voorzien; die naar socialistische landen zou 6,0% gaan bedragen. Zie eveneens de tabel.

Sedert 1960 kan worden waargenomen dat zich binnen de Comecon-landen op het gebied van de buitenlandse handel een zekere mate van integratie voltrekt. Zo steeg in de DDR het aandeel van de intra-Comecon-handel in de totale handel tussen 1960 en 1968 van 67,7% naar 71,4%, in Tsjechoslowakije van 63,8% naar 66,0%, in Polen van 56,6% naar 61,2%, in de Sowjet-Unie van 53,1% naar 57,5% en in Hongarije van 62,8% naar 68,2%. In Bulgarije, dat in 1968 het hoogste aandeel had van 74,7%, bedroeg het in 1960 nog 80,5%. Een uitzondering wordt eveneens gevormd door Roemenië, hier daalde het aandeel van 66,8% tot het — voor de Comecon laagste — percentage van 45,8. Tegelijkertijd steeg het aandeel van haar handel met het Westen van 22,3% naar 35,7%. Een toename van het aandeel van de handel met het Westen

tussen 1960 en 1968 was verder nog waar te nemen in de Sowjet-Unie (van 19,2 naar 21,6%), in Tsjechoslowakije (van 18,3 naar 21,1%) en in Bulgarije (van 12,5 naar 16,3%). In Hongarije steeg het desbetreffende aandeel zeer gering (van 24,2 naar 24,6%), in de DDR en Polen daalde het (van 22,8 naar 19,8%, resp. van 29,5 naar 28,2%).

Verwacht wordt dat de toekomstige ontwikkeling van de Oost-West handel in beslissende mate beïnvloed zal worden door politieke factoren. Een onzekere factor wordt daarbij gevormd door de vraag in hoeverre het handelsverkeer met het Westen beïnvloed zal worden door een verder toenemende integratie binnen de Comecon. Voor de DDR en Bulgarije is reeds een meer dan evenredige toeneming van de intra-Comecon-handel gepland voor het komende vijfjarenplan (1971-1975). Verder is het nog maar de vraag wanneer van de kant van de EEG een gemeenschappelijke handelspolitiek verwezenlijkt wordt.

vdB

De buitenlandse handel van de Comecon-landen a) in 1967 en 1968

(in \$ mln.)

Handelspartners	Alle landen		Socialistische landen b)		Comecon-landen		Westerse industrielanden c)+d)		EEG-landen d)		EVA-landen	
	1967	1968	1967	1968	1967	1968	1967	1968	1967	1968	1967	1968
Comecon-landen												
Uitvoer												
USSR	9.649	10.634	6.375	7.134	5.224	5.830	1.960	2.127	719	758	493	581
Oost-Duitsland	3.456	3.784	2.599	2.904	2.412	2.702	686	719	415	465	136	143
Tsjechoslowakije	2.864	3.012	2.051	2.131	1.873	1.936	557	615 e)	237	268	207	213
Polen	2.527	2.858	1.610	1.871	1.495	1.752	725	779	262	293	285	298
Hongarije	1.701	1.789	1.167	1.286	1.104	1.268	422	418	210	200	159	153
Bulgarije	1.458	1.611	1.135	1.266	1.080	1.208 e)	241	252 e)	144	143 e)	66	64 e)
Roemenië	1.395	1.567	790	860 e)	699	760 e)	440	432 e)	268	247 e)	108	108 e)
Comecon	23.050	25.255	15.727	17.452	13.887	15.456	5.031	5.342	2.255	2.374	1.454	1.560
Invoer												
USSR	8.535	9.410	5.945	6.367	5.154	5.697	1.842	2.212	679	908	420	543
Oost-Duitsland	3.279	3.388	2.394	2.558	2.242	2.421	752	698	431	397	163	175
Tsjechoslowakije	2.680	3.077	1.929	2.219	1.808	2.084	553	667 e)	223	289	223	281
Polen	2.645	2.853	1.737	1.838	1.652	1.742	764	831	288	363	330	333
Hongarije	1.773	1.803	1.183	1.235	1.132	1.180	482	467	224	220	191	166
Bulgarije	1.572	1.759	1.165	1.365	1.108	1.308 e)	336	297 e)	201	184 e)	89	72 e)
Roemenië	1.546	1.684	754	810 e)	688	730 e)	731	727 e)	508	448 e)	154	218 e)
Comecon	22.030	23.974	15.107	16.392	13.784	15.162	5.460	5.899	2.554	2.809	1.570	1.788
Saldo uitvoer-invoer												
USSR	1.114	1.224	430	767	70	133	118	85	40	150	73	38
Oost-Duitsland	177	396	205	346	170	281	66	21	16	68	27	32
Tsjechoslowakije	184	65	122	88	65	148	4	52 e)	14	21	16	68
Polen	118	5	127	33	157	10	39	52	26	70	45	35
Hongarije	72	14	16	51	28	88	60	49	14	20	32	13
Bulgarije	114	148	30	99	28	100 e)	95	45 e)	57	41 e)	23	8 e)
Roemenië	151	117	36	50 e)	11	30 e)	291	295 e)	240	201 e)	46	110 e)
Comecon	1.020	1.281	620	1.060	103	294	-429	-557	1	-435	-116	-228

Uitvoer en invoer f.o.b.; invoer Hongarije c.i.f.

a) Omvat de opgevoerde landen, zonder de Volksrepubliek Mongolië en Albanië.

b) Omvat de Comecon-landen, de Volksrepubliek Mongolië, Albanië, Joegoslavië, Cuba en Aziatisch socialistische landen.

c) Omvat de OESO-landen, incl. Finland en Australië.

d) Incl. intra-Duitse handel.

e) Schatting.

Enkele aspecten van de indexlening

Zoals bekend veroorzaakt geldontwaarding tal van verschuivingen in de inkomens- en vermogensverhoudingen tussen de economische subjecten. Deze verschuivingen zijn niet beoogd en worden daarom door de benadeelde partij als onwenselijk ervaren: Teneinde deze niet bedoelde verschuivingen weer zoveel mogelijk ongedaan te maken, hebben er van tijd tot tijd aanpassingen plaats. Zo zal de omvang van een nominale loonsverhoging behalve door produktiviteitsstijging mede beïnvloed worden door de omvang van de prijsstijging, die sedert het afsluiten van de vorige CAO heeft plaatsgehad. Heel duidelijk komt deze aanpassing aan de prijsstijging tot uiting in de duurtetoeslag van 1%, die sommige bedrijven recentelijk hun werknemers hebben toegekend, een handelwijze, die inmiddels op grote schaal navolging vindt.

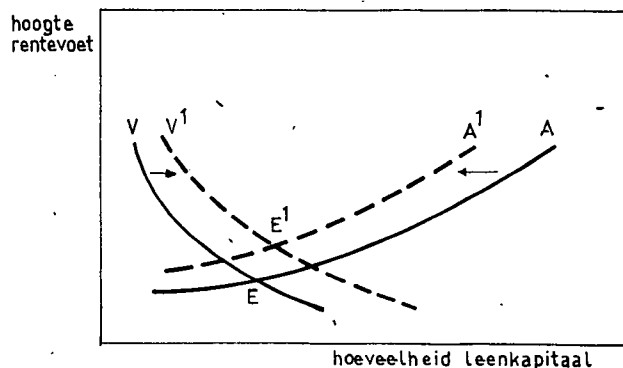
Met de aanpassing van de lonen gaat veelal ook een aanpassing van nog niet ingegane pensioenen gepaard, zodat bij een loonsverhoging die een reële verbetering inhoudt ook deze pensioenaanspraken reëel vooruitgaan; daarmee zijn ze dus *welvaartsvast*. Zijn de pensioenen eenmaal ingegaan dan zijn ze hoogstens alleen maar *waardevast*. Het voorbeeld van een verzekering die behalve waarde-vaste ook welvaartsvaste pensioenen geeft, treft men aan in de sociale sfeer, nl. bij de AOW.

Echter niet alle inkomens verkeren in de positie van regelmatig te worden aangepast. Zo dragen geldleningen vaak een rentevoet, die gedurende de gehele looptijd van de lening onveranderd blijft of waarbij de rentevergoeding althans niet mede door de geldontwaarding wordt beïnvloed. Dit houdt in dat de schuldeiser in de loop der jaren steeds verder gedeprecieerde guldens als contraprestatie moet aanvaarden. De schuldenaar daarentegen voelt z'n schulden steeds minder drukken, ook al lost hij niet af. Hoe sterker de geldontwaarding hoe groter dus het nadeel is voor de crediteur en (dus) het voordeel voor de debiteur.

Nu is het niet aan te nemen dat men bij de rente-inkomens niet aan een of andere vorm van compensatie voor het ontbreken van deze aanpassingsmogelijkheid heeft gedacht. Integendeel, men heeft zich al bij voorbaat tegen het (mogelijke) optreden van prijsstijgingen — en het daardoor gedwongen worden gedeprecieerde geld te moeten accepteren — ingedekt door een hogere rentevergoeding te eisen. De grafiek moge dit aannemelijk maken.

Zij V de vraagcurve en A de aanbodcurve indien men geen prijsstijgingen zou verwachten; in dat geval zou de evenwichtsrente door de hoogte van het punt E boven de horizontale as zijn aangegeven. Menen de aanbieders nu echter wél op prijsstijgingen te moeten rekenen, dan zal men een hogere rente willen ontvangen, m.a.w. de aanbod-curve verschuift naar links in de positie A^1 . Daarnaast zullen bij deze veronderstelling de vragers naar leenkapitaal — wetend dat in dat geval de schuld reëel gezien hoe langer hoe kleiner wordt — er gemakkelijker toe komen leningen te sluiten. Zij zullen dus tegen een wat hogere rentevoet

Rentefoet en geldontwaarding

niet opzien zodat daarmee de vraagcurve ook verschuift en wel naar rechts. Daarmee stijgt de evenwichtsrente van een hoogte E naar een hoogte E^1 .

Uit deze grafiek moge niet alleen duidelijk zijn geworden dat zowel de vragers naar als de aanbieders van leenkapitaal bijdragen tot een stijging van de geldende rentefoet, maar ook dat de hoogte van de op een gegeven moment heersende rentestand mede afhangt van de omvang van de in de toekomst verwachte geldontwaarding. Het is echter onmogelijk om precies te zeggen hoeveel de geldontwaarding de rentefoet heeft opgedreven. Dit lukt pas indien er op de markt naast gewone leningen ook zgn. indexleningen voorkomen. Uit het verschil in rentefoet tussen 2 voor het overige gelijke leningen zou dan zijn af te leiden welke omvang van geldontwaarding de marktpartijen voor de looptijd van de lening waarschijnlijk achten.

INDEXLENINGEN

Onder een geïndexeerde lening (ook wel indexlening genaamd) verstaat men een lening, waarbij de omvang van de rente- en aflossingsverplichtingen niet alleen bepaald wordt door de leningsvoorwaarden in engere zin, maar ook door de ontwikkeling van een mede in deze leningsvoorwaarden als zodanig aangewezen index. Bijv. de index die de ontwikkeling van de grondprijzen registreert of het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie. Welke index men ook kiest, de werking komt hierop neer dat op gezette tijden wordt nagegaan met hoeveel procent de gekozen index inmiddels is gestegen; vervolgens wordt het te betalen bedrag met ditzelfde percentage verhoogd. Zou dit op een bepaald moment bijv. 8% zijn dan moet het op dat moment te betalen bedrag aan rente plus aflossing ook met 8% worden verhoogd. Hiermee zou dan een verschuiving zijn voorkomen: door een toeneming van het aantal guldens wordt de verminderde koopkracht van elke gulden afzonderlijk opgevangen en wordt inderdaad bij elke betaling die hoeveelheid koopkracht overgedragen, welke partijen

bij het aangaan van de overeenkomst voor ogen heeft gestaan. Zo beschouwd loopt de schuldeiser dan geen risico meer; is eenmaal de overeenkomst gesloten dan is voor hem de omvang van de geldontwaarding indifferent. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat hij met een geïndexeerde lening helemaal geen risico meer loopt. Vanzelfsprekend kan hij zich niet aan het risico onttrekken, dat de schuldenaar op een gegeven moment door welke oorzaak dan ook in gebreke blijft terwijl de voor de lening verbonden zaken op dat moment een onvoldoende dekking blijken in te houden. De kans hierop wordt groter omdat — zoals we nog zullen zien — bij een geïndexeerde lening de lasten meer naar de latere jaren van de looptijd worden verschoven. Het ligt derhalve voor de hand dat bij indexleningen de geldgever nog meer reden zal hebben om regelmatige aflossing te verlangen dan bij nominale leningen.

Is voor de crediteur het risico van het ontbreken van een voldoende grote dekking dus toegenomen, dat van de geldontwaarding op zich is opgeheven. Maar ook de debiteur weet waar hij aan toe is: ook al telt hij bij een sterke geldontwaarding meer guldens neer, toch draagt hij exact die hoeveelheid koopkracht over die werd overeengekomen. Blijkt de gulden meer aangetast, dan moet de betaling meer worden aangepast. Maar dit gaat nooit zover dat er een grotere reële waarde zou worden overgedragen.

Een moeilijkheid blijft natuurlijk het punt van een mogelijke deviatie tussen de schuldrest op enig moment tijdens de looptijd van de lening en de waarde van de op dat moment t.b.v. dielening verbonden goederen. De dekking wordt nl. niet alleen ongunstiger door de verschuiving van de lasten naar later, die met indexatie op zich al gepaard gaat, ook een sterker stijging van de gekozen index dan de prijsontwikkeling van het verbonden goed werkt in dezelfde richting. Betekent dit nu echter ook dat er met deze ontwikkeling een vermogensverlies gepaard gaat? Dit behoeft stellig niet het geval te zijn. In de eerste plaats dient men te bedenken dat men — vergeleken bij een nominale lening — de eerste jaren geld in kas heeft gehouden, waarvan de opgerente waarde bij de waarde van het verbonden goed moet worden geteld. Verder kan een relatief slechte dekkingpositie ook aan een betrekkelijk achterblijvende prijsontwikkeling van het verbonden goed zijn toe te schrijven, en dit zou bij een nominale lening niet anders zijn geweest. Tenslotte: of men bij een geïndexeerde lening al of niet duurder uit is geweest dan bij een gewone lening hangt niet af van de dekkingpositie maar van het antwoord op de vraag of de gekozen index sneller is gestegen dan werd verwacht. Slechts in dit geval heeft de financiering meer offers gevraagd.

Een volgend punt dat aandacht verdient is het verschil tussen beide soorten leningen wat betreft de liquiditeitspositie tijdens de looptijd van de lening. Maar alvorens deze implicatie te behandelen is het misschien op z'n plaats

enkele opmerkingen te maken over het verband tussen de rentevoet van nominale en geïndexeerde leningen.

We zagen reeds dat bij de laatste soort leningen de aan te houden rentevoet lager is dan bij de eerste soort. Maar hoe ligt kwantitatief het verband precies? Gesteld dat men voor een nominale lening een rentevoet van $m\%$ zou zijn overeengekomen. Een som gelds ter grootte van S zou dan na een jaar $(m : 100) \times S$ aan rente hebben opgebracht. Hoofdsom en rente bedragen dus na 1 jaar: $(1 + m : 100) \times S$. Indien nu voorts de prijsstijging gedurende dat jaar op $q\%$ moet worden gesteld, dan vertegenwoordigt deze som — gemeten in guldens met dezelfde koopkracht als aan het begin van het jaar — een waarde van $(1 + m : 100) : (1 + q : 100) \times S$ van dergelijke guldens. De reële rente bedraagt derhalve $(1 + m : 100) : (1 + q : 100) \times S - S$.

Gesteld verder dat men in het geval van een geïndexeerde lening met $n\%$ reële rente genoegen neemt. Een som S werpt dan aan het eind van een jaar $(n : 100) \times S$ van „dergelijke” guldens aan rente af. Indien nu de keuze tussen beide leningen volkomen indifferent moet zijn, dan moet:

$$(1 + m : 100) : (1 + q : 100) \times S - S = (n : 100) \times S.$$

Dit houdt in dat $m = n + nq : 100 + q$.

Met een rentevoet van 4% voor indexleningen en een verwachte gemiddelde prijsstijging van 3% per jaar komt dus een nominale rentevoet overeen van

$$(4 + 4 \times 3 : 100 + 3)\% = 7,12\%.$$

Dit verschil in rentevoet heeft invloed op de liquiditeit gedurende de looptijd van de lening. Om dit duidelijk te maken, vergelijken we een gewone 7% -lening die in 50 jaar met 2% per jaar wordt afgelost (tabel 1) met een 4% -indexlening bij een gemiddelde prijsstijging van 3% per jaar (tabel 2).

Bij de gewone lening valt de schuldrest alsmede het lastentotaal direct uit de tabel af te lezen, terwijl er bij de geïndexeerde lening eerst een vermenigvuldiging moet plaatshebben. Daar bedraagt de schuldrest op het einde van het eerste jaar $f. 98.000 \times 1,03 = f. 100.940$, van het 2e jaar $f. 96.000 \times 1,03^2 = f. 101.846,40$; van het derde jaar $f. 94.000 \times 1,03^3 = f. 102.716,34$; op het einde van het 50e jaar is de gehele lening afgelost. We zien dat de schuld de eerste jaren nog toeneemt om na het bereiken van een

TABEL 1.

Verloop van de jaarlijkse lasten bij een gewone lening

Begin	Grootte van lening	Rente	Aflossing	Totale lasten	Schuldrest
1e jaar	100.000	7.000	2.000	9.000	98.000
2e jaar	98.000	6.860	2.000	8.860	96.000
3e jaar	96.000	6.720	2.000	8.720	94.000
48e jaar	6.000	420	2.000	2.420	4.000
49e jaar	4.000	280	2.000	2.280	2.000
50e jaar	2.000	140	2.000	2.140	0

TABEL 2.

Verloop van de jaarlijkse lasten bij een indexlening (aflossing 2%, rente 4%, prijsstijging 3%)

Begin	Grootte van lening	Rente	Aflossing	Totaal	Schuldrest	Lasten
1e jaar	100.000	4.000	2.000	6.000	$98.000 \times 1,03^1$	$6.000 \times 1,03^1$
2e jaar	98.000	3.920	2.000	5.920	$96.000 \times 1,03^2$	$5.920 \times 1,03^2$
3e jaar	96.000	3.840	2.000	5.840	$94.000 \times 1,03^3$	$5.840 \times 1,03^3$
48e jaar	6.000	240	2.000	2.240	$4.000 \times 1,03^{48}$	$2.240 \times 1,03^{48}$
49e jaar	4.000	160	2.000	2.160	$2.000 \times 1,03^{49}$	$2.160 \times 1,03^{49}$
50e jaar	2.000	80	2.000	2.080	$0 \times 1,03^{50}$	$2.080 \times 1,03^{50}$

maximum weer te gaan dalen; bij de gewone lening daarentegen vermindert de schuld voortdurend.

De jaarlijkse lasten van de geïndexeerde lening stijgen van f. $6.000 \times 1,03 = f. 6.180$ in het eerste jaar tot f. $2.080 \times 1,03^{50} = f. 9.118,52$ in het laatste jaar. Ze vertonen daarmee een beeld geheel tegengesteld aan dat bij de gewone lening, waar er in de loop van de jaren juist een daling optreedt en wel van f. 9.000 tot f. 2.140. Het indexeren van leningen leidt aldus tot een verschuiving van de lasten naar later, ongeacht of men deze nu in guldens of in koopkracht meet. Voor bedrijven die indexeringen hebben opgenomen — vooral beginnende bedrijven — kan deze liquiditeitsverruiming in de eerste jaren zeer gunstig zijn. De uiteindelijke verruiming is echter geringer dan de lastenverschuiving zou doen vermoeden en wel als gevolg van een verschil in de te betalen belasting. Ofschoon er in fiscalibus t.a.v. de geïndexeerde lening praktisch nog van een terra incognita sprake is, staat het wel vast dat bij deze leningsmodaliteit gedurende de eerste jaren van de looptijd ook het fiscale rentebedrag kleiner is en dat derhalve de bedrijfswinst hoger zal uitvallen met als gevolg hogere belastingen. Deze belastingverhoging vermindert dus de verkregen liquiditeitsverruiming, maar voor een groot deel blijft deze toch aanwezig; bij een N.V. bijv. voor ruim de helft, bij persoonlijke bedrijven afhankelijk van het marginale belastingpercentage.

In de latere jaren van de looptijd van de lening is de situatie precies omgekeerd: de rente- en aflossingslasten zijn dan hoger dan bij de gewone lening en de belastingen lager. Daar er per saldo meer te betalen is, zal de crediteur inderdaad hogere waarborgen moeten verlangen.

Overigens is deze liquiditeitsverschuiving ook te bereiken door middel van een annuïteitenlening met stijgende annuïteiten. Zou bijv. een 50-jarige lening van f. 100.000 een rendement van 7% moeten opleveren dan zouden de jaarlijkse betalingen met bijna f. 100 per jaar moeten stijgen indien de eerste betaling f. 6.000 zou bedragen. De laatste betaling zou dan op bijna f. 10.900 neerkomen.

KOERSONTWIKKELING BIJ EEN VERANDERENDE INFLATIEVERWACHTING

Men kan zich afvragen op welke wijze de verhouding tussen de koersen van beide leningsvormen zal worden beïnvloed indien de verwachtingen nopens de omvang van de toekomstige prijsontwikkeling zouden veranderen. Gesteld dat er op zeker moment naast elkaar verhandeld worden indexeringen met een rentevoet van 4% en gewone leningen, die 7% doen. Bij een verlangd rendement van 7% en een geschatte toekomstige prijsstijging van 3% bedraagt de koers voor beide leningstypen $\pm 100\%$.

Begint nu allengs de verwachting te bestaan dat de geldontwaarding nog sneller om zich heen zal grijpen, dan zullen cet. par. de gewone leningen vergeleken bij de indexeringen aan aantrekkelijkheid inboeten. Als gevolg hiervan zal de koersverhouding zich ten ongunste van de gewone lening wijzigen. Dit houdt in dat nieuwe nominale leningen slechts a pari kunnen worden uitgegeven indien de rente op deze leningen wordt verhoogd. Bij indexeringen zal er daarentegen niets behoeven te gebeuren, omdat de geldontwaarding de over te dragen hoeveelheid koopkracht niet beïnvloedt. Het gevolg van deze veranderde toekomstverwachtingen zal dus een verder uiteenlopen van beide rentevoeten zijn. Het omgekeerde doet zich voor indien men voor de toekomst een langzamer geldontwaarding

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & ZN N.V.

Lieven de Keystr. 77, tel. (010) 20 06 86, Rotterdam-14
vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Hilversum, Maastricht, Renkum, Rheden, Rotterdam en Veldhoven.

Wij leveren ook

NOTULEN VAN DIRECTIE- EN AANDEELHOUDERSVERGADERINGEN

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

(I.M.)

waarschijnlijk acht. Het volgende overzicht moge dit verduidelijken.

Verwachte prijsstijging	Nominale leningen 7%	Indexeringen 4%
< 3%	t.o.v. indexeringen koers stijgt; rente daalt	t.o.v. nominale leningen koers daalt; rente stijgt
= 3%	koers en rente onveranderd	koers en rente onveranderd
> 3%	koers daalt; rente stijgt	koers stijgt; rente daalt

Uit dit overzicht kan worden afgeleid dat — uitgaande van de veronderstelde rentestand en prijsstijging — de deviatie tussen de rentestanden zal afnemen indien de prijsstijging vermindert en dat het verschil geheel zal wegvallen, indien het geld waardevast zou zijn. Voorlopig is deze situatie echter nog moeilijk voor te stellen.

HET EFFECT VAN HET COMBINEREN VAN BEIDE LENINGSTYPEN M.B.T. HET RISICO

Bij een nominale lening loopt de crediteur het risico, als gevolg van sterkere dan verwachte prijsstijging, minder koopkracht te ontvangen dan waarop werd gerekend. Terwijl bij een geringere prijsstijging dan voorzien was de debiteur de kans loopt een grotere reële waarde te moeten overdragen. Voor beide marktpartijen brengt zo'n zgn. „risicomidende” lening dus risico mee. Stelt men zich de vraag of een combinatie van beide leningstypen risicoverminderend werkt, dan moge uit het voorgaande duidelijk zijn geworden dat dit niet het geval is. Slechts een voor de volle 100% op de index-leest geschoeide lening bant koopkrachtrisico's uit. Bij combinatie zal men dus onherroepelijk deze risico's weer binnenhalen. Slechts wanneer daarmee andere risico's kleiner zouden worden, zou zo'n combinatie denkbaar zijn. Zo zou de crediteur om een te groot dekkingsrisico te voorkomen voor een deel van zijn middelen nog de nominale lening kunnen kiezen; bij de debiteur echter zal de voorkeur naar uitsluitend indexeringen moeten uitgaan.

SAMENVATTING

Bij een gewone lening vinden betalingen van rente en aflossing in de regel plaats met geld van geringere koopkracht dan het in leen ontvangene. Via een hogere rentevergoeding tracht men hiervoor compensatie te vinden.

Daarnaast zou men zgn. indexleningen kunnen afsluiten, d.w.z. leningen, waarbij er meer moet worden betaald naarmate de geldontwaarding groter is. Bepalend voor de omvang hiervan is dan de ontwikkeling van een bij het afsluiten van de overeenkomst van geldlening als zodanig aangewezen index.

Beide methoden komen hierin overeen dat men een vermindering in kwaliteit van de geldeenheid door een toename van de kwantiteit tracht te compenseren. Tussen de rentevoeten van beide leningstypen bestaat verband. Daar er bij een indexlening aanpassingen plaatshebben, behoeft de rentevoet daar niet zo hoog te zijn als bij gewone leningen. Het verschil kan ten naaste bij op de omvang van de verwachte gemiddelde jaarlijkse prijsstijging worden gesteld. Bij een verwachte geldontwaarding van 3% en een algemene rentestand van 7% zal de indexrente ongeveer 4% bedragen. Dit renteverskil brengt bij indexleningen de eerste jaren lagere lasten mee dan bij gewone leningen en in de latere jaren hogere. De liquiditeitsverruiming gedurende de eerste jaren, die hiervan het gevolg is, wordt echter weer ten dele teniet gedaan door hogere belastingen omdat de lagere rentekosten met een hogere winst gepaard gaan. In de latere jaren van de looptijd is de situatie juist omgekeerd; per saldo zijn dan de betalingen hoger dan bij een gewone lening. Dit verschil is niet zonder betekenis: de crediteur, die nu weliswaar geen risico van geldont-

waarding meer loopt, zal vanwege de verschuiving van de betalingen naar latere jaren, zwaardere eisen aan de dekking moeten stellen.

Een verandering in de taxatie van de toekomstige prijsontwikkeling is cet.par. niet zonder invloed op de koersverhouding van beide soorten leningen. Verwacht mag n.l. worden dat indexleningen in koers zullen stijgen vergeleken bij gewone leningen, indien men voor de toekomst een grotere geldontwaarding verwacht dan de afgelopen tijd te zien heeft gegeven. Zou daarentegen de mening gaan postvatten dat men de inflatie onder controle krijgt, dan zullen juist nominale leningen relatief in koers omhoog gaan. In dat geval zal allengs het verschil in rentestand afnemen om bij de verwachting van een algehele afwezigheid van geldontwaarding geheel te verdwijnen. Maar zover is het thans nog niet!

Of indexatie kostenverhogend werkt is niet bij voorbaat te zeggen. Blijkt de geldontwaarding achteraf sterker te zijn geweest dan bij het afsluiten van de lening werd aangenomen, dan heeft de debiteur meer betaald dan bij een gewone nominale lening het geval zou zijn geweest; indexatie heeft in dat geval dan kostenverhogend gewerkt. In het tegenovergestelde geval is er van indexatie uiteraard een kostenverlagende invloed uitgegaan.

Th. J. Snoek

BOEKENNUWS

Herman Kahn en Anthony J. Wiener: Het Jaar 2000. Een raamwerk voor speculatie over de komende 30 jaar. Met bijdragen van andere stafleden van het Hudson Institute en een inleiding door Daniel Bell. (The Year 2000. Vert. door W. A. C. Whitlau, A. Porcelijn, C. Grapendaal en Mej. A. Thier). Æ. E. Kluwer, Deventer 1968, 513 blz., f. 50.

Dit reeds bekend geworden boek is zonder twijfel een indrukwekkende bijdrage tot wat de ondertitel aankondigt: een raam(werk) voor speculatie. De hoofdingeling is als volgt: in hoofdstuk I wordt het een en ander over de beschikbare methoden van voorspelling en over enkele der thans waarneembare hoofdtendenties van onze samenleving uiteengezet. In hoofdstuk II wordt nogal gedetailleerd (voor een boek met dit doel) ingegaan op de uiteenlopende en zo versnelde technische ontwikkeling op tal van gebieden. In hoofdstuk III wordt de economische hoofdmoot van het boek gepresenteerd onder de naam „Enkele verrassingvrije economische projecties: een kwantitatief scenario”. Dan volgt een reeks hoofdstukken, die als bijdragen van andere sociale wetenschappen kunnen worden gezien, met als titels: IV. Post-industriële samenleving in de standaardwereld; V. Internationale politiek in de standaardwereld; VI. Enkele canonieke variaties

op de standaardwereld; VII. Enkele mogelijkheden van kernoorlogen; VIII. Andere nachtmerries van de eenentwintigste eeuw; IX. Het internationale systeem op zeer lange termijn; X. Besluit: beleidsresearch en sociale veranderingen.

Door een bespreking in een weekblad kan men dit werk nauwelijks recht doen wedervaren. Ook wanneer men er enkele bezwaren tegen heeft, zoals met recensent het geval is, moet men de rijkdom ervan erkennen. Hoe zou het ook anders kunnen, wanneer een hele groep van de beste Amerikaanse onderzoekers er bij betrokken is geweest. Men moet bovendien niet uit het oog verliezen, zo men daartoe de neiging zou hebben, dat het doen van voorspellingen over een periode van dertig jaar eigenlijk boven de macht ligt van ons huidig wetenschappelijk inzicht. Vandaar dan ook de ondertitel, die zeer terecht het woord „speculatie” gebruikt en dan nog maar een „raam” daarvoor! Onze inzichten zijn (nog)

zo gering, dat op tal van gebieden bijna aan elkaar tegengestelde verwachtingen, en in elk geval zeer uiteenlopende theorieën, kunnen worden geformuleerd. Het is in dit verband treffend dat maar één der sociale wetenschappen met een stuk kwantitatieve voorspelling kan komen; en dan nog van uiterst primitieve aard (dan is toch de studie van Van der Beld over Nederland in 2000, zijn Preadvis voor de vergadering van de Maatschappij voor Nijverheid en Handel op 8 jan. 1968, wel iets dieper-gravend).

Opvallend is ook dat uit de technische vooruitgang, die zo uitvoerig beschreven wordt, geen conclusie wordt getrokken t.a.v. de verwachte produktiviteitsverhoging. Voor de sociologie en de politicologie zou men weinig anders dan waaiers van mogelijkheden kunnen verwachten, maar de hoofdstukken IV-VI getuigen dan ook wel van de nog primitievere staat van deze wetenschappen. Recensent vraagt zich bij het lezen van deze en de daarop volgende hoofdstukken dan ook wel af of de keuze van de prognose als onderwerp wel goed is; het komt hem voor dat een planbenadering eigenlijk vruchtbaarder is. Daarbij zouden dan enige doelen moeten worden vooropgesteld en zou — inderdaad nog steeds

— „gespeculeerd” moeten worden over de aan te wenden middelen om deze doelen te bereiken. Het is, om maar het meest bekende voorbeeld te noemen, weinig zinvol om een kernoorlog te voorspellen, en aanmerkelijk zinvoller om zijn verhoeding te „plannen”. Ook in het veel bescheidener gebied van de economische politiek op korte termijn is het planprobleem vaak aanmerkelijk vruchtbaarder als probleemstelling dan het prognoseprobleem. Wij eten te veel brood om goede profeten te kunnen zijn.

Bij het opsommen van de „andere nachtmerries” van de 21e eeuw verliezen de schrijvers naar mijn smaak de proporties uit het oog, wanneer zij daaronder ook nog een grote depressie noemen. Wie is er (nu nog) bang voor . . . een grote depressie?

De politicologen die aan het boek hebben meegewerkt achten blijkbaar de krachten van het nationalisme en de afwezigheid van de bereidheid nationale soevereiniteit op te geven zó sterk, dat de „standaardwereld” nog altijd die nationale soevereiniteit in hoge mate vertoont. Hier ligt misschien ook een voorbeeld van de onvruchtbare benadering. Laat het waar zijn dat de politici zo zijn, wat voor nut heeft het dit te zeggen (en daarmee schijnbaar te aanvaarden)? Er is nu eenmaal een aantal stompzinige tendenties in de huidige wereld; met het constateren daarvan is een wetenschappelijke daad

van zeer gering nut gesteld. Dit is ook het geval met een prognose die zegt dat in 2000 het inkomen van India per hoofd der bevolking nog steeds onder de \$ 300 (koopkracht 1965) zal liggen.

Niettemin worden constructievere gedachten in een aantal alternatieven verwerkt en daarbij kan iedere lezer iets van zijn gading vinden. Aan fantasie heeft het de schrijvers niet ontbroken, wel aan oordeel over het nut van het poneren van sommige alternatieven. Het is dus een boek dat een gebruiksaanwijzing behoeft. Maar, zoals gezegd, het is toch in elk geval een rijk boek.

De vertaling van een dergelijk boek is natuurlijk niet gemakkelijk. Dat blijkt dan ook wel, ondanks dat er vier personen aan te pas zijn gekomen. Ik betwijfel of de uitdrukkingen „arbeidsenergie” (blz. 40), „aanwaspolitiek” (blz. 146), „middelklasse” (blz. 237), „middenklas” (blz. 239), „upper-middelklasse” (blz. 240), „metropoolgebieden” (blz. 242), en „sociale controles” (blz. 412) als goed Nederlands kunnen worden beschouwd; ik zou eerder denken aan arbeidsvermogen, ontwikkelingspolitiek, middenstand (2x) en hogere middenstand, stadsagglomeraties en sociale beheersing. Daartegenover staat dat ook op tal van plaatsen zeer goed gekozen uitdrukkingen worden gebruikt.

Prof. Dr. J. Tinbergen

Dr. F. L. G. Slooff: Vermogensaanwasdeling. Het delen van de werknemers in de vermogensaanwas van de produktiegemeenschappen. N. Samsom, Alphen aan den Rijn 1969, 224 blz., f. 29,50.

Dit boek, waarop de auteur een paar maanden geleden promoveerde te Leuven, getuigt van een visie op de vermogensaanwasdeling en van een geloof in de mogelijkheden ervan. „Vermogensaanwasdeling”, aldus Slooff, „lijkt het aangewezen middel om de ongelijkheid in vermogens en inkomens geleidelijk, zonder ernstige verstoringen van het economisch evenwicht, tot redelijke proporties terug te brengen. De deelgerechtigheid van de werknemers in de vermogensgroei is te beschouwen als de laatste fase, welke zowel binnen het privaatkapitalistische

als binnen het staatskapitalistische stelsel al is begonnen naar het volwaardige deelgenootschap voor alle bij de produktie betrokken personen”.

Sinds het VAD-rapport in 1964 verschenen is, zijn er meer woorden aan de mogelijkheid, wenselijkheid en uitvoerbaarheid gewijd, dan dat er gelden gevloeid zijn naar participanten van VAD-stelsels in actie. Lezing van het laatste hoofdstuk van het boek van Slooff, waaruit ik bovenstaande zinnen citeerde, geeft de sleutel voor de aarzelingen, waarmee dit onderwerp wordt ontvangen. Naarmate men er langer

over nadenkt komt men meer onder de indruk van het wezenlijk radicale karakter van de conceptie der VAD. Zij betekent immers via een belangrijke wijziging in het verdelingsmechanisme der ondernemingen de mogelijkheid van een structuurverandering in onze maatschappelijke orde. Omdat die structuurverandering een zo andere weg inslaat dan socialisten of liberalen tot nu toe vermoed hadden, is men geneigd eerder te zoeken naar problemen bij de uitvoering dan naar oplossingen voor die problemen.

Slooff heeft met grote kennis van zaken beide, de problemen en de oplossingen, gezien en hij komt tot een positieve beoordeling. Dit geldt in de eerste plaats voor de motieven van de VAD. En passant merkt de schrijver op dat hij „voor niemand — ook niet op grond van prestaties of representaties — een arbeidsinkomen van f. 100.000 per jaar verdedigbaar” acht. Bovendien acht hij een vermogen van f. 500.000 wel het maximum dat iemand zou mogen bezitten. Bij belastingpolitiek zou hiermee rekening moeten worden gehouden.

Slooff is voor een ondernemingswijze invoering der VAD. Dit zou een zekere geleidelijkheid garanderen, die alleen maar welkom is. Hij vindt dat men zal moeten accepteren dat dit ertoe zal leiden, dat werknemers bij de ene onderneming een groter vermogen vergaren dan die bij een andere. Hij is vóór het concentreren van alle vermogensaanspraken in één Sociale Beleggings Gemeenschap. Voor al die werknemers die in arbeidsgemeenschappen werken waar geen vermogensaanwas is, stelt hij voor, in het voetspoor van het VAD-rapport der vacentrales, investeringsloon in te voeren. Hij komt tot de conclusie dat „investeringsloon één van de eenvoudigste en meest algemeen toepasselijke instrumenten is om tot een brede spreiding van vermogens te komen. Er kleven echter zowel voor de werknemers als uit economisch oogpunt meer bezwaren aan dan aan vermogensaanwasdeling”.

Interessant zijn de berekeningen, door Slooff ten tonele gevoerd, over de kwantitatieve betekenis van de VAD. Hij denkt aan de mogelijkheid van een bedrag van f. 1.000 per jaar voor alle werknemers in produktiehuishoudingen (f. 3 mrd. in totaal): Op

basis daarvan worden dan de consequenties van VAD en investeringsloon en de noodzakelijke modaliteiten van uitvoering behandeld. Het zou te ver gaan nader in te gaan op het omvangrijke materiaal dat hierbij ter tafel komt. Slooff kon dan ook putten uit vele gegevens van het CPB.

Slooff heeft niet een boek geschreven dat zich leent voor een ademloos doorlezen. Daarvoor is de stof te technisch en moest te veel cijfermateriaal ter tafel komen. Maar hij ziet geen kans zijn idealisme en enthousiasme onder zijn wetenschappelijke tafel te houden.

Immers, zegt hij, „uiteindelijk zullen door algemene vermogensaanwasdeling de proletariërs in alle landen tot het verleden gaan behoren en zal de klasloze maatschappij van toekomstdroom tot realiteit worden, de maatschappij, waarin een ieder het zijne zal krijgen”.

Men kan zich tenslotte afvragen of dit nu niet te veel verwachting is. Mag men werkelijk aannemen, dat door een verandering in de aanspraken op de vermogens zoveel ten goede veranderen zal in de maatschappij?

Prof. Dr. W. Albeda

is zijn uitleg terzake zeer summier en bovendien voor verbetering vatbaar. En waarom het begrip „rent”, dat op blz. 130 a.h.w. uit de lucht komt vallen, niet even toegelicht? Opvallend is eveneens dat, waar uitvoerig over ruilverkaveling wordt gesproken (in § 6.3), met geen woord is gerept over het meerjarenplan voor ruilverkaveling en andere cultuurtechnische werken in Nederland. Eveneens een omissie is o.i. dat in de literatuuropgaven het jubileumboek van het LEI: *De Nederlandse landbouw in een groeiende economie* niet is vermeld.

Schrijver heeft helaas in zijn boek ook steken laten vallen. Op blz. 48 staat: $AB + DF = HK$ en $AC + DG = HK$; dit moet resp. zijn: $AB + DG = HK$ en $AC + DF = HK$. In tabel 4.5 op blz. 56 zijn de prijzen van enkele landbouwproducten vermeld in guldens per 100 kg. Deze eenheid geldt echter niet voor de laatste twee kolommen. Waar het gaat over beoordelingscriteria voor overheidsinvesteringen in de landbouw (blz. 97), wordt een voorbeeld gegeven dat kan worden misverstaan. Tabel 7.4 klopt namelijk niet met de daarbij gegeven toelichting: de volgorde volgens de drie criteria is in de tabel net andersom aangegeven. Behalve door dergelijke foutjes wordt het boek ontsierd door nogal wat stijl-, taal-, spelling- en zetfouten. Dr. Van den Noort schrijft soms een wat moeizaam proza. Zelf zegt hij hierover in zijn woord vooraf: „Ik mag *slechts hopen* zijn (= Minderhouds) klare, duidelijke stijl te evenaren” (curs. van mij, d.W.).

Ondanks de feilen die het boek hier en daar vertoont, mag toch als eindoordeel worden uitgesproken dat het Dr. Van den Noort is gelukt met een waardevolle bewerking van het boek van Prof. Minderhoud te komen. In de autobranche zou men zeggen, dat hij kans heeft gezien van een oud, gerenommeerd merk een nieuw, aantrekkelijk model uit te brengen. Jammer is het alleen, dat dit model wat nonchalant is afgeleverd. Het is te hopen dat een volgende editie eerst zorgvuldig „in de was” wordt gezet voor zij op de markt wordt gebracht en dat dan een zaakregister als accessoire gratis wordt bijgeleverd!

d.W.

Dr. P. C. van den Noort: Inleiding tot de landhuishoudkunde. De Erven F. Bohn N.V., Haarlem 1969, 172 blz., f. 11,50.

Dr. Van den Noort heeft de bekende *Inleiding tot de Landhuishoudkunde* van zijn leermeester Prof. Dr. Ir. G. Minderhoud geheel opnieuw bewerkt en dusdoende een moderne inleiding tot de agrarische economie geschreven. Hij is er echter niet toe kunnen komen ook de titel van Minderhouds werkje aan te passen; wel heeft het nieuwe boek de woorden „agrarische economie” als — toelichtende? — ondertitel meegekregen. Blijkens het woord vooraf is het boek bestemd voor lezers die zich willen oriënteren, verder voor studenten in de economie, landbouwkunde, diergeneeskunde en ook voor leerlingen der hogere agrarische scholen.

Zoals iedereen bij het schrijven van een inleidend leerboek, was ook Dr. Van den Noort genoodzaakt zich beperkingen op te leggen, zowel met betrekking tot het aantal onderwerpen als met betrekking tot de diepgang van de bespreking ervan. In negen vrij beknopte hoofdstukken stelt hij de volgende onderwerpen aan de orde: wat is landhuishoudkunde?; de landbouw in de volkshuishouding; het agrarisch produktieproces; prijsvorming van landbouwproducten; arbeid in de landbouw; de landbouwgrond; kapitaal in de landbouw; landbouworganisaties en -coöperaties; landbouwpolitiek. Hieraan is nog een tiende

hoofdstuk, zestig vraagstukken bevattend, toegevoegd. Elk hoofdstuk eindigt met een literatuuropgave.

In zijn streven, een overzicht van de algemene agrarische economie te geven in eenvoudige doch wetenschappelijk verantwoorde bewoordingen, is Dr. Van den Noort naar onze mening over het geheel genomen geslaagd. Dit betekent niet dat zijn boek geen aanleiding geeft tot het formuleren van wensen of tot het plaatsen van kritische kanttekeningen. Zo lijkt het wenselijk, in § 3.2 de technische relaties en prijsverhoudingen in het agrarisch produktieproces die met de figuren op blz. 28 zijn geïllustreerd, en in § 5.2 de Amerikaanse theorie van Johnson en Hathaway, wat nader uit te werken en toe te lichten. Aan het betoeg van Von Thünen in zijn boek *Der isolierte Staat* daarentegen zou zonder bezwaar sneller voorbij kunnen worden gegaan. Want waarom Dr. Van den Noort alleen hieraan drie volle bladzijden wijdt, terwijl hij bijv. in § 6.2, die handelt over de prijsvorming van grond, wel mededeelt dat hierover tal van theorieën bekend zijn maar er niet één noemt (zelfs de naam van Ricardo komt in het boek niet voor), is ons niet duidelijk.

Het kost volgens schrijver (blz. 129) enige moeite om de werking van een invoerrecht te begrijpen. Desondanks

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

Er zijn in de op 25 augustus geëindigde week in sommige posten van de weekstaat van de Nederlandsche Bank belangrijke wijzigingen opgetreden, maar de meeste van deze bewegingen hebben geen invloed op de binnenlandse geldmarkt gehad. De afwikkeling van swap-affaires eertijds afgesloten tussen de Nederlandsche Bank en de Federal Reserve Bank of New York, waarbij de eerste dollars heeft opgenomen, die nu zijn terugbetaald, behoren hiertoe.

De bankbiljettencirculatie bleef praktisch stabiel. De banken waren gedwongen voor f. 12 mln. schatkistpapier bij de centrale bank te verdisconteren en f. 54 mln. nieuwe voorschotten in rekening-courant op te nemen om hun kassen in evenwicht te houden. Het tegoe van deze instellingen bij de circulatiebank beweegt zich de laatste maanden tussen f. 10 mln. en f. 28 mln. zodat hierin geen mogelijkheid tot opvangen van kasbewegingen zit. De bufferfunctie is geheel verlegd naar de kredietverlening door de Nederlandsche Bank aan de banken.

Hierin schuilt voor deze laatste langzamerhand de mogelijkheid een in het buitenland vaak toegepast instrument van monetaire politiek, nl. de begrenzing van de bedragen waarvoor banken bij de centrale bank krediet kunnen opnemen, te gaan gebruiken. Of deze methode van beïnvloeding van de liquiditeit van het bankwezen, tot op grote hoogte verwant met de open-marktpolitiek en de kasreservepolitiek, om daarmee indirect een effect op de kredietverlening tot stand te brengen met het doel de liquiditeitscreatie te controleren, doelmatig is, nu door middel van de kredietrestrictie een rechtstreekse invloed op de kredietverlening kan plaatsvinden, is echter zeer de vraag.

Een maand geleden verschenen reeds berichten in de kranten, dat de Postcheque- en girodienst de moeilijkheden bij het gebruik van de normale girokaarten bij betalingen in plaats van contant geld zou gaan oplossen door zich voor een bedrag van f. 100 garant te stellen. Men heeft de oplossing gevonden in de uitgifte van tot genoemd bedrag gegarandeerde girobetaalkaarten en giropassen, geheel overeenkomstig het systeem, dat bij de banken reeds enige tijd functioneert.

KAPITAALMARKT

De Bank voor Nederlandsche Gemeenten heeft in 1969 tot en met juli f. 265,5 mln. op de openbare emissie markt opgenomen. In dezelfde periode van vorig jaar had de Bank aan de genoemde markt reeds f. 460,4 mln. ontleend. Een nieuwe emissie is thans aangekondigd, nl. een 25-jarige 8% obligatielening a pari waarvan het bedrag na de inschrijving zal worden vastgesteld. Behalve deze emissie is er een kleine lening van 8½% in de markt, nl. van het ziekenhuis Zonnegloren. De publieke markt kenmerkt zich in de zomermaanden door een beperkte activiteit.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen (1963 = 100)	30 dec. 1968	H. & L. 1969	22 aug. 1969	-29 aug. 1969
Algemeen	121	130 — 108	113	114
Internationale concerns	127	138 — 113	120	122
Industrie	119	129 — 107	111	112
Scheepvaart	89	94 — 80	81	81
Banken en verzekering	98	127 — 97	110	111
Handel enz.	122	133 — 105	108	109

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen ¹

Kon. Petroleum	f. 182,90	f. 167,90	f. 168,90
Philips	f. 59,40	f. 61,95	f. 62,85
Unilever, cert.	f. 125,30	f. 99,75	f. 106,75
Zout-Organon	f. 181,60	f. 145,20	f. 144,90
Hoogovens, n.r.c.	f. 101,80	f. 103,30	f. 103,10
A.K.U.	f. 123,20	f. 121,15	f. 121,25
AMRO-Bank	f. 61,20	f. 54,40	f. 54,90
Nat. Nederlanden	f. 72,70	f. 90,—	f. 92,50
K.L.M.	f. 212,—	f. 194,—	f. 204,50
Robeco	f. 243,30	f. 238,40	f. 240,50

New York

Dow Jones Industrials	945	837	837
Restestand ²			
Langlopende staatsobligaties ² ..	6,63	7,75	7,77
Aandelen: internationales ²	3,4		
lokales ²	3,9		
Disconto driemaands schatkist- papier	5	6	6

¹ Aangepast voor kapitaalwijzigingen.
² Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

Prof. Dr. C. D. Jongman

RIJKSUNIVERSITEIT LEIDEN

Bij het ECONOMISCH INSTITUUT van de UNIVERSITEIT kan op zeer korte termijn worden aangesteld een

wetenschappelijk medewerker

wiens taak zal bestaan uit het geven van onderwijs en het verrichten van wetenschappelijk werk.

In aanmerking komen doctorandi in de economie en juristen met voldoende economische kennis en belangstelling.

Aanstelling zal geschieden in het rangstelsel van wetenschappelijke medewerkers.

Sollicitaties te richten aan de Directeur van het Economisch Instituut, Groenhovenstraat 5, te Leiden